

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Příběh poutního místa v Chlumu sv. Maří

The story of Pilgrimage Site in Chlum sv. Maří

Petra Widžová

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 16.5. 2013

.....

Petra Widžová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mne v mém snažení podporovali, především pak vedoucí práce PhDr. Martině Ondo Grečenkové, Ph.D za cenné rady a čas, který mi věnovala. Mé díky patří i panu proboštovi M. Kučerovi a také správci poutního areálu na Chlumu sv. Maří za ochotu, umožnění vstupu i fotografování v objektu. Za vstřícnost bych ráda poděkovala také pracovníkům badatelný okresního archivu v Jindřichovicích.

Obsah:

1. Úvod	5
2. Literatura a kritika pramenů.....	6
3. Příběh poutního místa na Chlumu sv. Maří	10
3.1. Od zrození poutního místa po konec 2.sv.v.	10
3.1.1. Obec Chlum sv. Maří.....	10
3.1.2. Mariánská zbožnost a legendy o nalezení chlumské Madony	11
3.1.3. Počátky poutního místa a jeho vývoj	13
3.1.4. Změny náboženských poměrů a jejich dopad na Chlum sv. Maří	14
3.1.5. 17. a 18. století - období rozkvětu a přestaveb	14
3.1.6. Otázka autorství plánů a stavitele poutního areálu	15
3.1.7. Chlum sv. Maří v období novověku	16
3.1.8. Světové války a jejich následky	17
3.2. Po 2.sv.v.....	18
3.2.1. Poválečný vývoj.....	18
3.2.2. Komunismus, římskokatolická církev a památková péče po 2.sv.v.....	18
3.2.2.1. Komunismus a římskokatolická církev	18
3.2.2.2. Katolická církev pod kontrolou komunistického státu.....	20
3.2.2.3. Řády po 2.sv.v.	21
3.2.3. Památková péče po 2.sv.v.	24
3.2.4. Církevní památky za komunismu.....	26
3.2.5. Památková péče na Chlumu sv. Maří	30
3.2.6. Poutě za komunistického režimu na příkladu Chlumu sv. Maří	39
3.2.7. Poutní areál na Chlumu sv. Maří a jeho osud po utlumení původních funkcí....	41
3.3. Od roku 1989 do současnosti.....	45
4. Závěr.....	45
<u>Seznam zkratk</u>	46
<u>Seznam použité literatury</u>	47
<u>Seznam internetových zdrojů</u>	48

<u>Seznam pramenů</u>	49
<u>Fotopříloha</u>	54

1. Úvod

„Je s podivem, že tak unikátní barokní památka zůstávala dlouhá desetiletí na okraji odborného zájmu a že dosud postrádáme jakoukoliv rozsáhlejší publikaci.“ Takto se o barokním areálu kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Maří Magdalény vyjadřují V. Prokop a L. Smola ve článku Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří z roku 2012.¹

Bakalářská práce, již ze svého charakteru, neaspiruje na rozsáhlou studii, kterou by si jistě tento barokní areál, kdysi jedno z nejnavštěvovanějších poutních míst v Čechách zasloužil. Práce je rozdělena do dvou částí – první nastiňuje historický vývoj poutního místa v Chlumu sv. Maří, a to od jeho legendických počátků až po konec 2. sv.v. Její druhá, stěžejní část se zabývá obdobím po 2.sv.v., kdy obec procházela velkými změnami a kdy utrpěla velké rány, zejména díky vystěhování německého obyvatelstva a postupnému útlumu poutí.

Sledováno je tedy hlavně období od únorového převratu v roce 1948, jakožto období rozsáhlých společenských změn nastolených komunistickým režimem, do převratu v roce 1989. Komunistická ideologie v této době zasáhla všechny společenské aspekty, životní hodnoty, ale snažila se i o pozměnění ideového světa občanů.² S tím souvisí i vztah komunistického režimu vůči katolické církvi, kdy KSČ sice hlásala respektování svobody vyznání, ale zároveň se snažila provádět rozsáhlou protináboženskou propagandu, odstranit výsadní postavení náboženství a dostat ho plně pod svou kontrolu.³

S touto problematikou je spjat i hlavní cíl bakalářské práce – podat obraz o způsobu nakládání s barokním areálem jakožto konkrétní církevní památkou, a to z pohledu památkové péče po 2.sv.v. Důraz je kladen na popis způsobu, jakým nad touto památkou rozhodovaly a diskutovaly státní orgány památkovou péčí pověřené, zachycen je mimo jiné proces povolování oprav a přidělování finančních prostředků, ale i otázka dalšího využití objektů.

V neposlední řadě se práce zabývá osudem poutního areálu po 2.sv.v., tedy v době, kdy

¹ Prokop, V., Smola, L.: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří, časopis Sokolovsko č.3/2012, vydává MAS Sokolovsko, o. p. s (dále jen Prokop, V., Smola, L.: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří) ; pozn. text vznikl do obrazové publikace o uměleckých památkách Sokolovska

² Kaplan, Karel. Proměny české společnosti (1948-1960), Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, str. 5

³ Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948. Revue dějin socialismu 9, 1969, 1: 37–62, str. 38

postupně docházelo k utlumení jeho původních funkcí. Pozornost je zde věnována taktéž dobovému náhledu státních orgánů na poutní místa – jakým způsobem se uvažovalo o poutích a jejich návštěvnosti, či např. jakým způsobem se stát snažil snižovat jejich atraktivitu.

2. Literatura a kritika pramenů

Cílů, které si bakalářská práce klade, je dosaženo pomocí archivního bádání a následnou analýzou získaných pramenů různého typu, přičemž použity jsou především spisy (akta), které „vznikají v nejrůznějších úsecích úředního jednání a vyznačují tak jeho postup,...okolnosti a vlivy pro jednání podstatné a určující“⁴ a jejichž původcem jsou jednotlivé orgány státní správy spojené s výkonem památkové péče, zejména pak jednotlivá ONV v Sokolově, KNV v Karlových Varech a jejich církevní oddělení, Státní památkový úřad, či Arcibiskupská konzistoř.

Vyhledány byly archiválie ve spojitosti s vytyčeným tématem, tedy primárně vážící se k tématu památkové péče a jejích projevů na Chlumu sv. Maří v období po 2.sv.v. do roku 1989. Aby mohla být problematika zasazena do širších souvislostí, byly vyhledávány i prameny tematicky a časově mírně odlišné⁵ – tedy týkající se ochrany církevních památek a dalšího osudu poutního areálu. Při práci s prameny bylo třeba mít na paměti, že většina z nich vznikla za účelem dobové komunikace (nepočítala s pozdějším vydáním, nemířila na případné budoucí čtenáře – jejich působnost byla zaměřená na současníky), či prostého sdělení určitého jevu jinému subjektu, a to mezi jednotlivými institucemi – orgány státní správy a/či jednotlivci (většinou administrátorem na Chlumu sv. Maří). Jedná se tedy především o písemné, veřejné prameny institucionálního charakteru, vytvořené za účelem sdělení: korespondence, zápisy o jednání – záznamy z porad a schůzí, situační zprávy, výstřižky z novin, vyhlášky, různé úřední přípisy apod.

U pramenů bylo také třeba všimnout si doby a okolností jejich vzniku, zejména tedy faktu, že byly vypracovány orgány státního aparátu a tudíž zcela poplatné komunistickému režimu, o jehož ideologii a jejím vztahu k různým společenským jevům mohou také mnoho vypovídat. Je třeba uvědomit si, že nalezená korespondence nebyla vždy úplná a ve všech případech nebylo zcela jasné, zda se jedná o koncept (návrh čistopisu), čistopis samotný, či opis.⁶

Mezi prameny jsou ale i takové, které nesledují primárně předávání informací mezi

⁴ Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu. 1. vyd. Praha: SPN, 1985. 304 s. Učebnice pro vysoké školy, str. 144-5, cit. ze str. 143 (dále jen Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu)

⁵ Bartoš, Josef, Chobot, Karel: Úvod do archivnictví pro historiky. 3., přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000, 97 s.

⁶ Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu, str. 126-7

subjekty, ale jsou uchovány spíše pro jejich další potřeby - např. zápisy ze schůzí, účty.

Určitou výjimku tvoří také umělecko-historická studie Dr. Vojtěcha Sádla, O.Cr. s názvem „*Poutní kostel P. Marie na Chlumu sv. Maří*“, jež byla nalezena ve Státním oblastním archivu Sokolov se sídlem v Jindřichovicích a která mohla sloužit jako studie k článku uveřejněnému v časopise Zprávy památkové péče roku 1953. V archivu se ovšem nacházela v podepsané obálce s nápisem „Tiskopis“ a odeslána byla Václavu Poláčkovi (Pražské nakladatelství V. Poláčka⁷). Na rozdíl od článku o poutním místě z časopisu Zprávy památkové péče (1953), z kterého je v práci čerpáno v první části, je studie mnohem obsáhlejší a nejsou z ní vynechané některé pasáže – přináší tak např. teorie o slovanském původu Chlumu a místních legend a řeší také podrobně otázku stavitelů chlumského areálu. U tohoto pramene je nutno brát na vědomí, že se jedná o tiskopis, místy značně neucelený, jehož obsah není často dostatečně teoreticky zakotven (jsou uvedeny jen některé zdroje, příp. odkazy na další díla, která se daným jevem zabývají) a také fakt, že autor sám na některých místech upozorňuje, že se jedná pouze o jeho vlastní teorie. Nutno podotknout, že Dr. Vojtěch Sádlo, O.Cr., byl významným umělecký historikem a členem Rytířského řádu Křižovníků s červenou hvězdou a působil v kostele sv. Kříže v K. Varech. Do hloubky se v 50. letech 20.stol. zabýval, mimo jiné, právě poutním místem na Chlumu sv. Maří.⁸

Další skupinu tvoří noviny a periodika, které jsou obecně považovány za zdroje méně jisté, než použité úřední spisy. Jejich funkce byla především informativní, někdy ale také politická – čtenář měl být názorově či ideologicky ovlivňován. Tato snaha je vidět zejména u použitých novinových výstřižků, které byly nalezeny v jednotlivých archivech („*Republika pečuje o kostely*“, Rudé Právo; „*Stát se vzorně stará o opravy církevních budov*“, Lidová demokracie – obojí 1951). Neplatí to ale o všech – např. článek „*Je třeba řádně zajistit zabavený kulturní majetek*“ ze Svobodných novin (1948) je zápisem z Memoranda archeologické komise při České akademii věd a není nijak ideologicky zabarven.

Dále byly použity tyto články z periodik, jejichž autoři byli odborníky v daných oblastech: Sádlo, Vojtěch: *Kostel na Chlumu sv. Maří*, Zprávy památkové péče, roč. 13 (1953), Hradec, Josef: *Chlum sv. Maří v rozkvětu*. Od Karlova mostu 6, 1933, č. 2-4 (s. 63-69) a Naňková Věra: *Barokní architektura v západních Čechách*, Umění, roč. 28 (1980)s. 22-55; Radouchová, Jaroslava: *Československý stát a katolická církev po únoru 1948*. Revue dějin socialismu 9, 1969, 1: 37–62.

Dalším použitým specifickým pramenem je kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945. Jak je v ní uvedeno, byla vedena až od roku 1958 a zápisy starší (1945-57) byly doplňovány

⁷ <http://www.slovník-nakladatelstvi.cz/nakladatelstvi/prazske-nakladatelstvi-v-polacka.html>

⁸ Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří. Zpravodaj KPOM v Sokolově 4/91, (s. 78-82), str. 79, (dále jen Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří)

zpětně, k čemuž bylo využito kronik školních, farních a pamětí občanů. V jejím psaní se vystřídalo několik kronikářů – nejprve byla psána Dr. Habáněm, který byl ale v roce 1972 z Chlumu vystěhován a kroniku převzaly dvě kronikářky, které doplnily zpětně některé zápisy. Kronika se zabývá obecně vývojem obce, její historií, legendami s ní spojenými (o loupežnících, nálezu sochy, zvonech..) a všeobecně hospodářský, či kulturním životem v obci. Pro účel bakalářské práce zde byly důležité zejména zápisy zmiňující se o poutním areálu a jeho dalších funkcích. Kronika je složena z jednotlivých záznamů, které jsou osobitým zpracováním dějin - přínosné proto bylo sledovat styly zápisů jednotlivých kronikářů. „*Ideologická a myšlenková funkce byla u kronik...nejdůležitější.*“⁹ Zápisy Dr. Habáně jsou obsahově hodnotné, rozsáhlé a spíše ideologicky neutrální – konstatuje jednoduše to, co se v obci dělo. Zápisy jeho nástupkyň svědčí o naprostém opaku – zápisy jsou stručné, heslovité, vyzdvihováno je plnění plánů, zapojování obce do různých soutěží (např. agitační ve výzdobě obce před volbami), zvelebování veřejného prostranství, kulturní činnost – např. „*Na úseku ateistické propagandy vyvíjelo dobrou činnost MLK, kde knihovnice...působí v tomto směru hlavně na mládež i na občany cikánského původu*“.¹⁰ Je třeba mít na paměti, že kronika je veřejně přístupným dokumentem a zápisy tedy mohly být činěny s vědomím toho, že budou čteny. Zápisy byly vytvořeny pro určitou skupinu čtenářů, na kterou měly nějak zapůsobit a tomu byl podřízen i výklad samotný.

Prameny byly přečteny a následně zpracovány za účelem interpretace – výkladu a porozumění daným jevům, k čemuž bylo použito jednoduché indukce, o které Hroch píše, že jí historik používá tak často, že si tento jev mnohokrát ani neuvědomuje a téměř vždy je spojená také s dedukcí. Z pramenů jsem získala jednotlivé poznatky, které jsem se snažila shrnout a zobecnit jak v dílčích závěrech, tak v závěru finálním. Nejednalo se ale o indukci úplnou – soubor byl velmi rozsáhlý a nedochovaly se všechny jeho části, což vyplývá i ze zpracovaných informací o jednotlivých fondech.¹¹ Důvodem byla hlavně častá reorganizace státní správy, kdy byly jednotlivé fondy předávány mnohdy neuspořádané nebo nebyly předány kompletně.

Použité prameny byly získány z fondů *Národního archivu v Praze* a to fondu č. 852 - Státní úřad pro věci církevní a č. 864 Státní památková správa; *Státního okresního archivu Sokolov se sídlem v Jindřichovicích* – fondů Farní úřad Chlum s.M., MNV Chlum svaté Maří, ONV Sokolov; *Národního památkového ústavu ÚOP v Lokti* – fond č. 595 Chlum sv. Maří: Areál kostela nanebevzetí P. Marie s klášterem Křižovníků.

⁹ Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu, citace ze str. 157

¹⁰ Kronika obce Chlum sv. Maří, str. 254

¹¹ Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu, str. 201

Takto získané poznatky bylo původně zamýšleno doplnit rozhovory s vybranými pamětníky podle zásad orální historie. Pro tento záměr byli vybráni tři narátoři – jeden z nich odmítl rozhovor tohoto typu a druhý ho bohužel nemohl podstoupit vzhledem ke špatnému zdravotnímu stavu. Třetí rozhovor se měl týkat ilegálního noviciátu na Chlumu sv. Maří (více viz. kapitola 3.2.7.), o kterém se ve sledovaných fondech ani literatuře nenacházelo více informací. Narátorem měl být kardinál Dominik Duka OP, bohužel ale nemohl interview poskytnout z důvodu přílišného vytížení a do dne odevzdání bakalářské práce neodpověděl ani na krátké interview skrze e-mail, které bylo domluveno.¹² Použit byl tedy alespoň krátký rozhovor z Českého rozhlasu „*Metoděj Habáň v Chlumu sv. Maří*“ z cyklu Prameny a proudy, který byl veden s Jiřím Kopejskem O.cr., bývalým velmistrem řádu křižovníků a administrátorem na Chlumu sv. Maří.

Jelikož se ale pramenná základna ukázala jako rozsáhlá a bohatá, neumožnil by rozhovory s pamětníky ani rozsah bakalářské práce. Tento záměr je tedy ponechán do práce diplomové, která bude na bakalářskou práci navazovat, stejné cíle výzkumu bude aplikovat na více poutních míst v Karlovarském kraji a zabývat se bude také česko-německou otázkou ve vztahu k opravám poutních míst (financování oprav německými spolky apod.).

V práci je samozřejmě čerpáno z četné literatury a článků vážícím se k jednotlivým tématům tak, aby byly dostatečně objasněny dobové souvislosti, se kterými se zkoumaný problém pojí. Použity byly pouze důvěryhodné odborné tituly, články a internetové zdroje. Hodnotné se v tomto ohledu ukázalo dílo Vladimíra Vlasáka: *Dějiny obce Chlum Svaté Maří*, kde se nacházel seznam důležité literatury k tématu a také stránky Sokolovské uhelné, kde jsem našla soubor se zpracovanou bibliografií jednotlivých lokalit okresu Sokolov.¹³ Další odkazy jsem poté nacházela v odborné literatuře, ale i rešerši v databázi Národní knihovny a Historického ústavu akademie věd České republiky.

K první, historické části, bakalářské práce bylo nalezeno poměrně mnoho literatury, avšak jednotlivý výklad děl byl často velmi podobný, jelikož v nich autoři čerpají převážně ze stejných titulů a to zejména ze stěžejních, kterými jsou: nejstarší latinské „*Historia occissorum in Culm*“ od Pavla (Paula) Niavise z roku 1492 a německy psané, „*St. Maria Culm, Das ist: Gründliche Historia des Wunder-Bildnuß und Kirchen S. Mariae zu Culm*“ (1651) od Bedřicha Dörffela (vychází z Niavisova díla). V práci bylo použito německy psané dílo Bedřich Dörffela a jedno z novějších německy psaných, oněch „výkladově podobných“ děl, od Rudolfa Čapka (psáno jako lidový průvodce pro poutníky z roku 1926). Byla použita i díla českých autorů - V. Bělohávk a J. Hradce, kromě jejich *Dějín českých křižovníků s červenou hvězdou* byl použit i článek v časopisu „*Od Karlova mostu*“, v kterém J. Hradec přináší zajímavá čísla dokládající význam zdejšího poutního místa.

¹² odpověď stále není vyloučená, pokud tak kardinál učiní, bude rozhovor zahrnut do obhajoby bak. práce

¹³ http://www.suas.cz/uploads/170308520252f8707ccef1_SUBibliografie_okresu_Sokolov.rtf

Ráda bych ještě na tomto místě upozornila na slovo „klášter“, které se v práci objevuje ve spojení s Chlumem sv. Maří. Jedná se o velmi zažité místní označení (dokonce tak, že se nachází i v názvu fondu NPÚ ÚOP v Lokti) a tohoto slova je užíváno ve většině archiválií, což je v práci zachováno. „Klásterem“ na Chlumu je označována budova probošství, v které sídlil probošt a cca. sedm kaplanů, kteří odsud spravovali rozsáhlé území. Poutní areál byl povýšen na probošství již pražským arcibiskupem Janem Bedřichem Waldštejnem v roce 1688 (viz kapitola 3.1.5.). V budově probošství byli také ubytováváni kněží, kteří přicházeli s poutěmi, jelikož nemohli být ubytováni s běžnými poutníky.¹⁴

V práci je také využito četných citací, a to zejména za účelem podat lepší obraz o obsahu, charakteru a jazyku pramenů. Všechny uvedené částky jsou zaokrouhlovány na celé koruny směrem nahoru.

3. Příběh poutního místa na Chlumu sv. Maří

3.1. Od zrození poutního místa po konec 2.sv.v.

3.1.1. Obec Chlum sv. Maří

„Někteří cestující projíždějící po železniční trati z Karlových Varů do Chebu si po levé straně mohou všimnout na kopci stojícího impozantního kostela. Tuto velkolepou budovu s kopulí, dvěma velkými a sedmi malými věžemi, kterou lemuje řada domů, je možné vidět jen na malý okamžik. Avšak i takto krátký pohled vzbudí přesvědčení, že nejde o žádný obyčejný vesnický kostel... Spolu se Svatým Kopečkem u Příbrami a Starou Boleslaví (Altbunzlau) tvoří překrásný trojlístek nejstarších a po celá staletí nejnavštěvovanějších poutních míst Matky Boží v Čechách.“¹⁵

Takto je v knize Rudolfa Čapka z roku 1926 popisován kostel v obci Chlum sv. Maří, jež se z velké části rozprostírá na nejvyšším bodě vyvýšeniny Chlumský práh, Zeleném vrchu (570 n. m.). Tento práh na jihozápadní straně vymezuje Sokolovskou pánev, jeho svahy jsou součástí průsmyku, jímž protéká řeka Ohře a kudy také kdysi vedla cesta spojující království a Chebsko.¹⁶

¹⁴ Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem (www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/368850)

¹⁵ Čapek, Rudolf, ed. Maria-Kulm: Eine geschichtliche Darstellung des weltberühmten Wallfahrtsortes nebst Beschreibung der Sehenswürdigkeiten, einer Wallfahrtsandacht u. a. Karlsbad: Selbstverlag, 1926, str. 5

¹⁶ Vlasák, Vladimír. Dějiny obce Chlum Svaté Maří, vydala obec Chlum Svaté Maří, Chlum Svaté Maří 2005, str. 1 (Dále jen Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum sv. Maří); Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, Zprávy památkové péče, roč. 13 (1953), str. 225-238 (dále jen Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří), str. 225

Osada Chlum je původně slovanského původu, což dokládají nejen archeologické nálezy, ale také lingvistika – pomocí studií místního názvosloví na Chebsku bylo zjištěno, že zde poněmčování slovanského názvosloví spojené s německou kolonizací začalo kolem roku 1150 a zhruba do roku 1250 bylo dokončeno.¹⁷ Tento vývoj se dá vypožorovat i u názvu Chlum sv. Maří – německé obyvatelstvo zde přijalo původní slovanské pojmenování, jehož základem je slovo chlum (= kopec, pahorek) – v germanizované verzi pak Kulm. Pojmenování Maria Kulm se začalo objevovat až od poloviny 17. stol. a blíže tak specifikovalo poutní místo zasvěcené Panně Marii. Současný název Chlum sv. Maří byl vytvořen zčeštěním z německého tvaru a oficiálně používán od roku 1923, načež byl v období okupace zrušen, poté opět zaveden a nakonec v roce 1960 z ideologických důvodů změněn na Chlum nad Ohří a po pádu komunistického režimu opět obnoven. Osudy názvů dalších částí, které spolu s Chlumem sv. Maří tvoří jednu obec (původně byly samostatné, v roce 1922/23 sloučené v jednu), byly obdobné. Jedná se o části Drsný Chlum (původně Rauenkulm), Svatá Maří Pomocná (Mariahilfsberg) a Rusov (Reissengrün).¹⁸

3.1.2. Mariánská zbožnost a legendy o nalezení chlumské Madony

„...není téměř žádného kraje v Čechách, v němž by Rodička Boží ve svém nějakém obraze nepřebyvala a své obzvláštní dobrodiní neprokazovala.“¹⁹

Kromě uctívání Krista ve všech třech osobách byl v baroku velmi silný kult Panny Marie a to hned z několika důvodů: běžný smrtelník si k ní, a také ke svatým, dokázal vytvořit bližší vztah, jelikož tyto postavy nebyly, stejně jako lidé, poznamenány božskou podstatou. Důležitou, avšak rozporuplnou úlohu hrál v baroku také ženský prvek – náboženské instituce byly celkově výrazně maskulinní záležitostí a jedinou možností jak se do nich začlenit a získat zasvěcení, znamenalo pro ženy vstoupit do řádového života. Na druhou stranu hrála ženská zbožnost v barokní době velkou roli – byla uctívána řada světic, šířily se ideály vdovství a panenství, ženy se velmi často angažovaly v náboženské a charitativní oblasti. Panna Marie a světice byly pro katolické ženy vzorem, blízký jim byl také osud PM jakožto matky, která se navíc musela potýkat se žalem ze ztráty syna (značně rozšířen byl kult PM Bolestné), což nebylo v době vysoké dětské úmrtnosti nijak neobvyklým jevem.

Kult Panny Marie byl ale oblíben u všech věřících bez rozdílu pohlaví. Lidé věřili (a taktéž to hlásala oficiální věrouka), že přímluva PM u Krista má jakožto jeho matky větší váhu nežli

¹⁷ Šimek, E.: Chebsko v staré době, Masarykova universita, Brno 1955, str. 231-232

¹⁸ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum sv. Maří, str. 4

¹⁹ Royt, Jan: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011. (dále jen Royt, Jan: Obraz a kult v Čechách), str. 53

příměluva svatých. Navíc byla tato úcta značně rozmanitá, existovalo mnoho svátků připomínajících jednotlivé události ze života Marie.²⁰

S kultem Panny Marie je spojeno i poutní místo na Chlumu sv. Maří. Uctívána je zde socha Panny Marie, která je ztvárněna jako královna sedící na trůně, v pravé ruce držící jablko a v levé Ježíška stojícího na jejím koleni. Je vyřezána z lipového dřeva se zadní stranou vydlabanou, cca. 72 cm vysoká. Soška pochází pravděpodobně ze 13.stol.²¹ a jedná se o jednu ze tří dochovaných soch Panny Marie v tomto místě – nápis na konsole, na které původně stála ale říká jasně „*tohoto kostela toto jest první obraz Panny Marie*“. Podle V. Sádla je její datace ovšem nejasná – socha je pravděpodobně z první poloviny 14.stol., může se ale také jednat o repliku sochy starší.²²

Milostné sochy či obrazy byly často spjaty s určitou legendou a ani chlumská Madona není výjimkou. Legendární témata spojená s kultovními místy jsou svým původem pravděpodobně středověká a dají se v nich vyzorovat určitá opakující se schémata. Mezi ty patří např. i nález nebo zjevení milostného obrazu (sochy) v keři nebo stromu, či motiv návratu na místo nálezu²³, které se objevují právě v chlumské legendě o nalezení sochy PM. Místní socha Madony podle ní byla objevena v lískovém keři, kam se následně vracela. Zajímavý je zde ale také motiv lískového keře, kterým se blíže zabývá V. Sádlo ve své historické studii o Chlumu sv. Maří. V lískovém ořeší spatřuje odkaz na slovanské předky, pro které byla líska posvátným stromem ochraňujícím před živlem hromu a blesku, jež byl spojován s určitým božstvem a následně uctíván na posvátných místech – v hájích, u stromů, studánek, na kopcích. Právě takové pohanské božiště pravděpodobně bylo i na Chlumu sv. Maří a jeho význam podle Sádla dokazuje i fakt, že se motiv lískového keře udržel po staletí v lidské paměti – a to i přes německou kolonizaci a příchod křesťanství v 9. století. V dobách křesťanských se pak víra v božstvo, jemuž byla líska zasvěcena, přetransformovala do „křesťanského roucha“ v podobě uctívání Panny Marie. „...*Náboženské představy vyrůstaly ponejvíce z přírody, se kterou naši předkové...byli úzce spjati a udržely se houževnatě i do pozdějších, už křesťanských století.*“²⁴

Jak již bylo výše zmíněno, podle legendy byla socha nalezena v lískovém keři (podle toho také Panna Marie v ořeší) jakýmsi řezníkem ze Sokolova. Poté, co si ji odnesl domů, se mu ovšem socha znovu ztratila a objevit se mu ji podařilo až na místě původního nálezu, kde nad

²⁰ Mikulec, Jiří: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, Grada Publishing, Praha 2013, str. 55-57 (dále jen Mikulec, Jiří: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích)

²¹ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum sv. Maří, str.10; Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, Zprávy památkové péče, roč. 13 (1953), str. 228

²² Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, Zprávy památkové péče, roč. 13 (1953), (dále jen Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří) str. 227, citace ze str. 229

²³ Royt, Jan: Obraz a kult v Čechách, str. 89, 107

²⁴ Státní okresní archiv Sokolov, fond Farní úřad Chlum sv. M., karton č. 60 (1945-50), Dr. Vojtěch Sádlo – historická studie, str. 3-4; NPÚ ÚOP Loket, Chlum sv. Maří, 595 – Areál kostela Nanebevzetí Panny Marie s klášterem křižovníků, Katolické noviny – „Z historie poutního místa Chlumu sv.Maří“ 1950

ní postavil dřevěnou ochrannou stříšku. Socha ovšem časem upadla do zapomnění, až do svého znovuoobjevení kolářem (Dörffel uvádí Fassbinder = bednář²⁵), jež o této události spravil kněze z Kynšperka. Díky tomu byla nad sochou postavena dřevěná kaple.

3.1.3. Počátky poutního místa a jeho vývoj

Čapek ve svém díle uvádí, že byla tato kaple postavena ke konci 13.století a brzy na to začalo přicházet množství lidí za účelem uctění zdejší Panny Marie v ořeši.²⁶ Poutní místo zde tedy existovalo pravděpodobně od počátku 14.století²⁷, nicméně podle J. Hrdiny existují nejstarší prameny dokládající poutě do Chlumu (listina a zprávy o votivních darech) až z roku 1451.²⁸

Kapli zpočátku spravovali křížovníci s červenou hvězdou z blízkého Kynšperka nad Ohří, jelikož na Chlumu dosud nefungovala samostatná církevní správa. To se změnilo v roce 1383, kdy kynšperský rychtář Jindřich Reissengrüner daroval křížovníkům značné jmění (včetně cca. 20 ha půdy v okolí chlumského kostela) a uložil dvěma kněžím sloužit věčné mše za spásu jeho rodu i donátora samého. Brzy na to vznikla na Chlumu samostatná fara a dřevěná kaple byla přestavěna na jednolodní kamenný kostel s věží. První doklad o chlumském faráři pochází z roku 1411 a nachází se v knihách pražského arcibiskupství.²⁹

Jelikož se Chlum sv. Maří odmítal vzdát katolické víry, byl tento kostel vypálen při tažení husitského vojska v roce 1429. Nejcennější předměty z kostela byly ale zachráněny, a to včetně mariánské sochy.

V době pohusitské se Chlumu sv. Maří dařilo. Kostel byl obnoven a místní fara zvětšovala svůj majetek díky donacím a příjmům plynoucím se zvyšujícího se množství poutníků. Významnou osobností 2. pol. 15.stol. se stal velmistr řádu Křížovníků s červenou hvězdou Mikuláš Puchner, jež v roce 1469 spolu s dalšími členy řádu zrušil místním obyvatelům roboty konané pro farnost a zároveň udělil právo šenku i jiná privilegia. Obyvatelstvo se tak mohlo více věnovat poskytování služeb početnému množství přicházejících poutníků. Chlum byl v této době poddanským městečkem, jehož vrchností byli zdejší faráři katolického

²⁵ Dörffel, F.: St. Maria Culm, Das ist: Gründliche Historia des Wunder-Bildnuß und Kirchen S. Mariae zu Culm, 1651, str. 22

²⁶ Čapek, Rudolf, ed. Maria-Kulm: Eine geschichtliche Darstellung des weltberühmten Wallfahrtsortes nebst Beschreibung der Sehenswürdigkeiten, einer Wallfahrtsandacht u. a. Karlsbad: Selbstverlag, 1926, str. 7

²⁷ Státní okresní archiv Sokolov, fond Farní úřad Chlum sv. M., karton č. 60 (1945-50), Dr. Vojtěch Sádlo – historická studie, str. 5

²⁸ Royt, Jan: Obraz a kult v Čechách, str. 256,257

²⁹ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 9-10; Maria Kulm, Verlag Schnell und Steiner GMBH Regensburg, 2. Vydání 1997, str. 18

vyznání.³⁰ Velmistr M. Puchner se taktéž zasloužil o rozšíření kostela a vystavění kaple sv. Tří králů.³¹

3.1.4. Změny náboženských poměrů a jejich dopad na Chlum sv. Maří

Po husitských válkách se stali pány kraje Šlikové, kteří se v době reformace aktivně hlásili k luterské konfesi a s nimi postupně i většina obyvatelstva Loketska, což vedlo k tendencím dosadit na místo chlumských, dosud odolávajících katolických farních, luteránské duchovní. To se podařilo až po stavovském povstání v roce 1618,³² kdy protestantská šlechta zorganizovala přepadení chlumské fary. Chlumské obyvatelstvo ovšem protestantskou víru ani tak přijmout nechtělo a protestantský kazatel byl brzy nucen Chlum opustit. Přepadení fary a obavy z nastalé situace ale měly své negativní důsledky: veškeré cenné listiny i inventář kostela byly ve snaze zachránit je převezeny do Chebu, kde o několik let později shořely v jednom z domů.³³ Mezi nimi byla i privilegia udělená velmistrem M. Puchnerem, která v roce 1651 znovu potvrdil pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch Harrach a navíc Chlumu sv. Maří udělil i městský znak.

Náboženské poměry se změnily po porážce českých stavů v bitvě na Bílé hoře v listopadu 1618.³⁴ Po vyhlášení rekatolizace Čech a Moravy Ferdinandem II. církev mezi lidmi katolickou víru postupně upevňovala, „...*postupný rozvoj mariánského kultu a kultů svatých s důrazem na jejich ochranné funkce, církevní slavnosti o významných svátcích...*, počátky rozvoje poutí - to vše se postupně stávalo součástí každodenního života věřících...“³⁵

3.1.5. 17. a 18. století - období rozkvětu a přestaveb

Význam poutních míst a zájem o ně dále rostl, mezi návštěvníky Chlumu byl např. i císař Ferdinand III. Mezi lety 1675-85 se na Chlum dostavilo 467 procesí se 128 014 kajícíky, tento počet dále stoupal a na Chlumu tak přijímalo svátosti průměrně 20 000 věřících ročně. Celkově se od roku 1675 do roku 1710 vystřídalo na Chlumu 1657 procesí a 718 347 kajících např. ze Sokolovska, Chebska, Karlovarska, ale i Saska a Bavorska.

Vzrůstajícímu počtu poutí ale neodpovídal stav kostela, bylo také třeba zajistit větší prostory pro ubytování potřebného množství řádových kněží i hostů z řad duchovních. Začalo

³⁰ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 10-11

³¹ Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, str. 226

³² Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 11-12

³³ Maria Kulm, Verlag Schnell und Steiner GMBH Regensburg, 2. Vydání 1997, str. 19

³⁴ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 12-13

³⁵ Mikulec, Jiří: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, str. 19; citace ze str. 21

se tedy usilovat o přestavbu kostela. V letech 1666/67 (Sádlo uvádí rok 1664³⁶) nechala Hraběnka Zuzana Eleonora Frankenburgová přímo před průčelím starého kostela postavit novou kapli pro mariánskou sochu.³⁷ Ta do té doby stála na kamenné konsole nacházející se na průčelí kostela.

Rostoucí věhlas poutí zajistil Chlumu povýšení na proboštsví od pražského arcibiskupa Jana Bedřicha Waldštejna a to v roce 1688. Vznikl také plán na přestavbu kostela, s kterou se započalo v roce 1690, v době působení prvního chlumského probošta Antonína Helma a která byla dokončena v roce 1702. V roce 1706 se začalo se stavbou budovy proboštsví a o dva roky později se stavbou ambitů. Stavba byla dokončena až v roce 1724 a už za necelých 20 let se muselo přistoupit k prvním větším opravám.³⁸

Přestavbou kostela vznikla stavba, která je na první pohled jednotná, přitom se ale skládá ze dvou samostatných prostorů - mariánské kaple a kostela s půdorysem latinského kříže. Podle Naňkové je kaple spíše běžného dobového vzezření, řešení prostoru v samotném kostele je ale značně pokrokové.³⁹

3.1.6. Otázka autorství plánů a stavitele poutního areálu

Tím se dostáváme k otázce autorství areálu kostela P. Marie a sv. Maří Magdalény a přilehlého proboštsví. Ve svém článku o Kostelu na Chlumu sv. Maří píše V. Sádlo, že autorem plánů by mohl být Mathey, jelikož od roku 1675 působil jako dvorní stavitel u velmistra řádu Křižovníků s červenou hvězdou, arcibiskupa Valdštejna a mimo jiné se podílel na stavbě kostela v nedalekém Waldsassenu či kláštera v Teplé. Poukazuje také na podobnost mnohých prvků a interiéru chlumské stavby s ostatními stavbami Matheye (např. s kostelem u sv. Františka v Praze). Upozorňuje ovšem taktéž na to, že po smrti arcibiskupa Waldštejna v roce 1690 Mathey zmizel do zahraničí a stavbu chlumského areálu tedy nemohl dokončit. Jeho pokračovatel změnil na původních plánech mnoho věcí, ale základní linie položená, dle Sádla, Matheyem zůstala. Zejména ambity dokončené v roce 1710 pak nesou stopy vrcholného baroka a podle Sádla by jejich stavitelem mohl být Jan Santini-Aichel, jež se s Matheyem osobně znal.

Další jméno ale přinášejí zápisy v kostelních účtech z let 1706-1711, podle kterých pobýval na Chlumu Wolfgang Braunbock, polír Kryštofa Dientzenhofera, jež v té době stavěl klášter v Teplé a v roce 1690 i klášter ve Waldsassenu (plány k stavbám vytvořil Mathey).

³⁶ Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, str. 226

³⁷ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 13; Hradec, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu. Od Karlova mostu 6, 1933, č. 2-4 (s. 63-69), str. 65-67 (dále jen Hradec, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu); Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem, www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/368850

³⁸ Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, str. 226

³⁹ Naňková Věra: Barokní architektura v západních Čechách, Umění, roč. 28 (1980) s. 22-55, str. 23

Podle této teorie by mohlo být autorů chlumského areálu více – je možné, že Dientzenhofer byl křížovníkům doporučen samotným Matheyem a na jeho plánech pak provedl změny buď Santini sám, či prostřednictvím K. Dientzenhofera. Santini se ale také mohl podílet přímo na vytváření Matheových plánů.⁴⁰

Podle Naňkové není stavitelem Mathey, o čemž podle ní svědčí mnoho velmi pokročilých, ale i novátorských architektonických prvků. Přiklání se k názoru, že autorem návrhu i dohlížitelem je nejspíš Kryštof Dientzenhofer a později pak patrně Braunbock (již bez Dientzenhoferova dohledu). Odkazuje také na dílo A. Merhautové⁴¹, která v něm na základě archivních podkladů uvedla K. Dientzenhofera a W. Braunbocka jako „*navrhující a provádějící síly na Chlumu*“ a vyvrátila tak podíl Matheye či Santiniho na tvorbě plánů.⁴²

3.1.7. Chlum sv. Maří v období novověku

V první polovině 18. stol. zasáhly Chlum válečné konflikty, zejména průchody a ubytování francouzského vojska při válkách o rakouské dědictví, těžké období nastalo i při válce sedmileté, díky níž došlo ke snížení počtu poutí. Tento jev pokračoval i v době osvícenství, která se pro křížovnícký řád nesla v duchu narušování mravů a duchovní stavby řádu, a to hlavně díky přetřásání autority církve i základů víry samotných - „*Vlastní duch josefínismu byl zhoubný pro katolickou světovou církev.*“ Rušení klášterů a řádů za Josefa II. se ovšem křížovníkům vyhnulo - nejprve díky jejich zaměření na péči o chudé a duchovní správu. Poté, když i tuto oblast chtěl Josef II. rozsáhle zreformovat a v Praze zrušit veškeré ústavy a špitály za účelem vybudování nových, z centralizovaného fondu financovaných institucí (sirotčinců, nemocnic apod.), zachránila řád předčasná smrt panovníka v roce 1790. Řád tak fungoval stejně jako dřív, výrazně ho zasáhlo až zrušení klášterů ve Slezsku pruským králem Bedřichem Vilémem III. a to v roce 1810.⁴³

Počátkem 19. stol. dolehly na Chlum také napoleonské války, kdy byl v budově probošství v letech 1814-1834 zřízen špitál. Celkově ale nebyl úbytek poutníků tak rapidní, významně se jich nedotklo ani uznání jiných náboženství než katolických zajištěné tolerančním patentem z roku 1781, ani zákaz veřejných procesí z roku 1785. Po celé 19. stol. pak navštěvovalo Chlum v průměru 50 000 poutníků ročně, což z něj nadále dělalo jedno z nejnavštěvovanějších poutních míst u nás. 18. a 19. stol. tak znamenalo pro Chlum sv. Maří, až na válečné konflikty, spíše období rozkvětu. Křížovníci ze zdejšího probošství spravovali

⁴⁰ Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, str. 237-8

⁴¹ jedná se o dílo Umělecké památky Čech (I., Praha 1977, str. 501 ad.)

⁴² Naňková Věra: Barokní architektura v západních Čechách, Umění, roč. 28 (1980), str. 23-24, cit. ze str. 47

⁴³ Bělohávek, Václav; Hradec, Josef. Dějiny českých křížovníků s červenou hvězdou. Praha: Řád českých křížovníků, 1930, str. 173-174, citace ze str. 169; Hradec, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu, str. 68-69

rozsáhlou oblast, půda v jejich držení měla ke konci 19.stol. cca 128 ha., v provozu byla i jejich palírna, pivovar a dva hostince s ubytovací kapacitou.

Vliv na to měla jistě i dobrá dopravní dostupnost zajištěná tzv. poštovní silnicí, která kolem Chlumu procházela a spojovala tak Čechy se zeměmi ve Středním Německu. Rok 1848 přinesl zrušení poddanství a roboty, což pro Chlum znamenalo zrušení světské moci probošta, který dále vykonával jen duchovní správu. V budově proboštsství se také nacházela farní škola, od roku 1869 pozměněná na školu obecnou. Prostory ovšem nevyhovovaly a z toho důvodu byla postavena a v roce 1897 budova nová.

Obchod a řemesla hrály i nadále důležitou roli v obživě obyvatelstva poutního místa. Trhy v městečku byly časté – konaly se o všech svátcích a nedělích, zejména pak v období poutí od května do září. Ke konci 19. stol. se v obci nacházelo např. 10 hospod, 23 ševců či 9 cukrářů. V tomto období také došlo k velkému růstu pracovních příležitostí v těžebním průmyslu na Sokolovsku, což se na Chlumu promítlo v populačním růstu – v roce 1850 bylo v obci 1312 obyvatel a 178 domů, jejichž počet se dále zvyšoval. Nutno dodat, že až do zřízení samostatné Československé republiky byl Chlum sv. Maří čistě německým prostředím.⁴⁴

3.1.8. Světové války a jejich následky

Do dějin obce těžce zasáhly obě světové války. Odvod mužů na frontu za 1.sv.v způsobil značný ekonomický úpadek, průmyslové oblasti také velmi zasáhla hospodářská krize. V říjnu 1938 pak pohraniční oblasti, kde se Chlum sv. Maří nachází, zabrali nacisté.

Po 2.sv.v. nastala pro obec komplikovaná doba – podle rozhodnutí postupimské konference byla v roce 1946 a 1947 transporty odsunuta většina německého obyvatelstva, vyjma antifašisticky smýšlejících osob a specialistů v oblasti průmyslu i hospodářství. „...*Německý lid počal pykati za strašlivé zločiny, jichž se dopustil pod vedením lidí, které v době jejich úspěchů otevřeně schvaloval a slepě poslouchal!*“

Pro obec to znamenalo obrovský úbytek obyvatelstva – ze 1419 obyvatel (konec roku 1945) na 788. Problematická byla také správa soukromého majetku Němců, který byl zkonfiskován státem. V obci o něj nebyl velký zájem, zejména také díky nízkému přílivu nových obyvatel. Mnoho domů tehdy zůstalo prázdných, postupně zchátralo a nakonec bylo zlikvidováno. Němci, kteří na Chlumu zůstali, dostali roku 1953 československé občanství a mohli požádat o vrácení svého majetku. Obecního a církevního majetku se v poválečném období žádné změny nedotkly, prozatím.⁴⁵

⁴⁴ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 14-22; Hradec, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu, str. 69

⁴⁵ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 14-27; Rataj, Jan a Houda, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010, (dále jen Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu) cit. ze str. 30

3.2. Po 2.sv.v...

3.2.1. Poválečný vývoj

Lidově demokratický systém, ve kterém byly všechny politické strany zastřešeny organizací Národní fronty Čechů a Slováků, fungoval v poválečném období od roku 1945-1948. Postupně se ale zostřovaly konflikty mezi komunisty a dalšími stranami, boje o moc vyvrcholily počátkem roku 1948, kdy nakonec vedení demokratických stran podalo demisi. Převrat 25. února 1948 tak znamenal konec pro pluralitní demokracii a k moci se dostali komunisté.⁴⁶

Na Chlumu sv. Maří se tento vývoj dal vytušit již z výsledků místních voleb do Ústavodárného Národního shromáždění v květnu 1946. Podle nich byl také složen i Místní národní výbor na Chlumu – 50 % z celkových 18 členů tvořili komunisté. I ten ale postihla čistka veřejného života, který v únoru 1948 podněcoval předseda KSČ. Tato „očista od rozvratníků a reakcionářů“ probíhala pod taktovkou revolučních akčních výborů Národní fronty a odstranila všechny politické protivníky z veřejných funkcí.

Byl tak vytvořen centralizovaný byrokratický systém s KSČ v čele, v rámci nějž byly nižší národní výbory podřízeny krajským, ministerstvu vnitra a rezortním ministerstvům. Zrušeny byly také všechny nekomunistické organizace.⁴⁷ Kromě jedné - římskokatolické církve. Ta „byla jedinou legálně působící nekomunistickou silou s tradiční farní a řádovou strukturou, se sítí spolků, škol, tisku i se zahraničními kontakty a vatikánským světovým centrem.“⁴⁸

3.2.2. Komunismus, římskokatolická církev a památková péče po 2.sv.v

3.2.2.1. Komunismus a římskokatolická církev

V takto nastoleném politickém systému byly prosazovány hlavně potřeby dělnické třídy a proletářský antiklerikalismus. KSČ sice hlásala respektování svobody vyznání, ale „zároveň všemi jí přípustnými prostředky prováděla protináboženskou propagandu, odstraňovala výsadní postavení dřívějšího státního náboženství a celou výchovnou a vzdělávací práci organizovala na základě vědeckého materialistického světového názoru.“⁴⁹

⁴⁶ Rataj, Jan a Houda, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 18, 47, 56-57

⁴⁷ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum Sv. Maří, str. 28 ; Rataj, Jan a Houda, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu, cit. ze str. 57; str. 75-76

⁴⁸ Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 152

⁴⁹ Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948. Revue dějin socialismu 9, 1969, 1: 37–62, str. 37-38, citace tamtéž (dále jen Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948)

Mezi lidmi měla římskokatolická církev silnou pozici - v roce 1948 se k ní v českých zemích hlásilo 73,30 % obyvatelstva, dokonce i celých 64,5% členů KSČ. Proto také v letech 1948-1953 komunistická strana v rámci církevní politiky nevolila taktiku náboženského boje, ale snažila se postupně neutralizovat její vliv, zaměřovat se na drobné duchovenstvo a do budoucna vytvořit spíše katolicismus nový, který by byl zcela závislý na státu a to jak ideově, tak finančně. Bylo třeba především přetrhat tradiční vztahy s Vatikánem a katolickou církev směřovat protizápadním směrem, vyzdvihujícím slovanské tradice.

„Chceme katolickou církev uchovat v její síle tak, abychom její síly užili k budování socialismu.“ Komunistická ideologie tedy viděla v katolické církvi potencionálního pomocníka ve tvorbě socialismu – křesťanství i stalinský socialismus podle ní byly postaveny na pokrokových sociálních a mravních snahách. Za úhlavního nepřitele stále platil kapitalismus – vykořisťovatel, který porušoval lásku k bližnímu.⁵⁰

Postoj církve ke komunistickému režimu byl nejprve spíše zdrženlivý. Byl na ní ale, zejména pak na hlavu katolické církve, arcibiskupa kardinála Josefa Berana, činěn nátlak k prohlášení pozitivního postoje a věrnosti novému režimu. To církev zavrhlala s tím, že se odmítá vázat na jakoukoliv politickou či státní formu. Objevila se ale i řada duchovních, kteří se státem z různých důvodů spolupracovali, z těch pak bylo složeno hnutí pokrokových katolíků – Katolické akce, jehož vznik byl odsouhlasen v dubnu 1949. Vzhledem k tomu, že již v dubnu 1948 učinil J. Beran zákaz politické činnosti duchovních a počátkem července roku 1949 byl i Svatým stolcem vydán zákaz spolupráce církevních hodnostářů s komunistickou stranou a veškerými organizacemi s ní sympatizujícími, byli členové Katolické akce z církve vyloučeni. Jako politické hnutí bylo církví odsouzeno i mírové hnutí katolického duchovenstva založené roku 1950, jehož hlavním cílem bylo získávat střední a drobné duchovenstvo na stranu státu.⁵¹

Vztahy mezi církví a státem se postupně vyhrcovaly. Katolická církev pořádala v průběhu roku 1948 např. mnoho poutí i náboženských slavností, které se těšily značné oblibě, proti režimu byla mířena i kázání a vydávané pastýřské listy. Na to KSČ reagovala označením katolických biskupů za „škůdce“ a začala přivádět v platnost mnohá administrativní, proticírkevně zaměřená opatření, jejichž cílem byla především naprostá kontrola církve

⁵⁰ badatelna.eu/fond/1910 – Informace o fondu: I. Vývoj původce; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 152-153, citace tamtéž str. 152

⁵¹ badatelna.eu/fond/1910 – Informace o fondu: I. Vývoj původce; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 152-153; Chenuaux, Philippe: Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II., Praha: Rybka, 2012. str. 98; Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948, str. 39,50, 59

státním aparátem, minimalizace vlivu církve na obyvatelstvo, ale i oddělení vysoké církevní hierarchie od nižšího duchovenstva.⁵²

3.2.2.2. Katolická církev pod kontrolou komunistického státu

Katolická církev měla v poválečném období několik možností k financování své činnosti. Mezi ty patřily např. náboženské fondy založené v 18. stol., které až do roku 1949 vyplácely i kongruový příplatek (sloužil k vyrovnání příjmu duchovních na životní minimum) pro duchovní a to ze státní dotace, ten byl ovšem v roce 1949 zrušen a nahrazen nízkým služným.

Podstatné příjmy přinášel i vlastní majetek církví, kterého se ale po roce 1948 značně dotkla revize první pozemkové reformy⁵³, která byla uzákoněna zákonem č. 142/1947 Sb. a také pozemková reforma nová, podle zákona č. 46/1948 – „*ve vlastnictví církevních právnických osob zůstaly prakticky jen kostely či kaple, fary, příp. budovy sloužící k bydlení duchovních a zahrady do výměry jednoho či dvou hektarů*“⁵⁴. Díky nové reformě přišla církev hlavně o drobný majetek v obcích, který sloužil k podpoře duchovních i opravám kostelů. Podle obou zákonů měla církev dostat za vyvlastněný majetek finanční náhradu, což se ale nestalo.

Další příjem tvořily sbírky či dary věřících a příznivců církve. Patřila mezi ně např. dobrovolná mariánská daň, která byla ovšem brzy po převratu zakázána. Ze sbírek a darů církevních členů a příznivců se také často opravovaly kostely a církevní budovy, ačkoliv to byl ze zákona úkol státu.⁵⁵

Díky těmto zákonům se církev stala ekonomicky naprosto závislou na státních příspěvcích – služném, které bylo přiznáno výhradně duchovním či náboženským společenstvím, kteří získali ke své činnosti státní souhlas. Ten stát udílel pouze „státně spolehlivým a bezúhonným duchovním“, kteří měli československé občanství. Pokud se činnost duchovního státu nelíbila, jednoduše ho státního souhlasu zbavil.⁵⁶ Podle zápisu ze schůze Státního úřadu pro věci

⁵² badatelna.eu/fond/1910 – Informace o fondu: I. Vývoj původce, citace tamtéž; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 154-155; Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948, str. 45-46, 56

⁵³ pozn: ta byla vykonána již československou republikou podle zákona č. 215/1919 sb., cílem této reformy bylo odejmout částečně velkostatky velkých pozemkových vlastníků a rozdělit je bezzemkům, zabráno bylo 2,358.204 ha půdy, z toho 234.119 ha církevní půdy http://www.klastervyssibrod.cz/_d/Historie-cirkevniho-majetku.pdf, str. 44-45

⁵⁴ pozn. církevní majetek zpravidla vlastní jednotlivé právnické osoby (kostely, řády, fary, kongregace apod.), které majetek koupili, byl jim darován nebo odkázán, ne tedy církev jako celek. viz Bradáč, Petr (2007)

⁵⁵ Bradáč, Petr: Financování církví v českých zemích ve 20. století, Revue církevního práva, ročník XIII, č. 37, Společnost pro církevní právo, Praha 2007 (str. 79-131); 79-81, citace ze str. 80 (dále jen Bradáč, Petr: Financování církví v českých zemích ve 20.století); http://www.klastervyssibrod.cz/_d/Historie-cirkevniho-majetku.pdf, str. 44-45; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 153

⁵⁶ Bradáč, Petr: Financování církví v českých zemích ve 20. století, str. 122-123

církevní z října 1949 ale duchovní často toto služné, čili státní plat, vraceli, odkazovali jej biskupům či dávali na dobročinné účely. Bylo proto sjednáno, že ti, kteří budou plat vracet po tři měsíce, budou ze svých míst odstraněni.⁵⁷

Veškerou působnost ve věcech církevních převzal Státní úřad pro věci církevní, zřízený v říjnu roku 1949, v čele s ministrem A. Čepičkou. „*Jeho úkolem bylo dbát na to, aby se církevní a náboženský život u nás vyvíjel v souladu s ústavou a zásadami lidově demokratického zřízení*“. Stát ale celkově reorganizoval i vnitřní správu církve – od církevní agendy, kterou předal církevním referátům ONV a KNV, až po biskupské konzistoře. Změny zasáhly taktéž církevní školství, sňatky (platné byly jediné ty, které byly uzavřeny před národním výborem), vedení matrik, dosazování duchovních (nyní prováděl stát), spolky, které nově potřebovaly ke své činnosti souhlas státu a prakticky přestaly být také vydávány veškeré církevní časopisy.

Nově museli duchovní skládat slib věrnosti státu a ti, kteří neprojeví dostatečnou oddanost, byli potrestáni (vězení, internace, vojenská služba, tábory nucených prací) – trestné mohlo být i např. čtení nevhodných pastýřských listů, vatikánských dekretů apod. Proběhlo také mnoho veřejných procesů s církevními funkcionáři, které měly podřývat církev a ukazovat ji jako spojence imperialistické politiky Západu. Vyvíjena byla i kampaň, v rámci které byli biskupové označováni za spřízněnce Vatikánu, kteří pod jeho taktovkou a ve spolupráci s Amerikou chtějí obnovit německý nacismus. Na základě toho byl internován J. Beran spolu s dalšími biskupy a mnoho dalších duchovních bylo odsouzeno za velezradu. Odsouzených bylo obrovské množství – v roce 1950 si trest odpýkávalo 70 duchovních, o šest let později jich bylo již 433.

Státu s KSČ v čele se tak podařilo zasáhnout a kontrolovat všechny církevní složky a společně s přijetím zákonů č. 217 a 218 z roku 1949 o zřízení SÚC a hospodářském zabezpečení církví zahájit konsolidaci církevně-státních vztahů.⁵⁸

3.2.2.3. Řády po 2.sv.v.

„Již od 14. stol. můžeme sledovat jak kláštery se stávaly sídly a baštami němectví. Prudký a odmítavý postoj řeholníků, především však jejich vedoucích, k českému národu vrcholící po r. 1945, kdy se kláštery stávaly středisky protistátní činnosti...dokazují, že dokud řády a kongregace zůstanou pod vedením Vatikánu a zahraničních generálních ústředí...nelze počítat, že by se přiklonili k pokrokovému společenskému zřízení.“⁵⁹

⁵⁷ NA Praha, fond SÚC, karton č. 2, zápis č.3 – schůze ve Státním úřadě pro věci církevní

⁵⁸ badatelna.eu/fond/1910 – Informace o fondu: I. Vývoj původce, citace tamtéž; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 154-57; Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948, str. 45-46, 57

⁵⁹ NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 50, str. 11

Nejen významné církevní hodnostáře, zejména biskupy, ale také řeholníky měl komunistický režim za protirežimní opory katolické církve. Režim si uvědomoval dobrou organizovanost řádů, funkční a pružnou komunikaci mezi jednotlivými středisky, i jejich vnitřní jednotu, která mohla členům dodávat větší odvahu k rezistenci, než např. řádovým kněžím. Také jejich vliv na duchovní a kulturní život, včetně některých řeholníků, kteří patřili mezi duchovní a vědecké elity, či kontakty se zahraničními středisky se režimu značně protivily.⁶⁰

Počátkem roku 1950 v Československé republice působilo 26 řádů - poslední část katolické církve, která dosud nebyla zasažena změnami a navíc stále vyjadřovala svou věrnost papeži a církvi. Komunistický režim v rámci propagandy označoval řeholníky za lenivé, schovávající velké množství bohatství i protirežimní živly, vydávající nelegální časopisy atd.

V roce 1949 schválilo předsednictvo ÚV KSČ návrh snížení počtu řeholí a soustředění řeholníků do několika klášterů, následovala další opatření, až předsednictvo schválilo v lednu roku 1950 zásah proti klášterům – tzv. akci „K“, v rámci níž proběhl v roce 1950 i vykonstruovaný, nezákonný proces s desíti představenými řádů. Ti byli obviněni z navádění a příprav k převratu, z přechovávání zbraní a vysílaček, vyzvědačství, díky čemuž získala KSČ odůvodnění ke svému zákroku. Na představitele mužských řádů v tomto procesu byly uvaleny tresty celkem na 132 let vězení a dokonce jedno doživotí.

Od dubna 1950 pak začaly být vyklizeny mužské kláštery i řeholní domy a řeholníci byli ve dvou etapách přemístěni do centralizačních klášterů (Bohosudov, Osek, Broumov, Králíky, Hejnice) a v případě reakčních kněží do internačních táborů v Želivi a na Slovensku v Bácsi. Samotné vyklizení proběhlo tak, že ozbrojení členové STB vrazili v noci do klášterů a nakázali řeholníkům, aby si ihned sbalili věci. Poté je nahnali do nákladních aut a odvezli. *„Bylo hrozné přihlížet, jak „ocelová pěst“ dělnické třídy v kláštere řádí a rabuje, zvláště v pokoji provinciála...toho hodně ukradli.“* V českých zemích akce postihla 144 řeholních domů, v celém Československu celkem 219 klášterů a 2376 řeholníků.

Tento postup byl uplatněn záhy i vůči řádům ženským, který zasáhl 12 200 jeptišek.⁶¹ V interních spisech Státního úřadu pro věci církevní z roku 1953 byl zásah proti řeholnicím označen jako „akce B“ a je z nich možné zjistit, kterak byl onen zásah řeholnicím argumentován: *„...naše vláda se přesvědčila, že tato opatření jsou naléhavá a že jsou na prospěch naší vlasti a našemu lidu, tato opatření...vám nikterak neubližují jako občankám*

⁶⁰ Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964. 1. vyd. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2004, str. 145 (dále jen Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964)

⁶¹ Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948, str. 58; Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964, str. 146, 150; Rataj, Houda: Československo v proměnách komunistického režimu, str. 156; Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964, str. 146-9, citace str. 149

tohoto státu a jako pracujícím ženám, nikterak neomezují vaši svobodu...“. Řeholnicím bylo dále sděleno, že je činnost všech řádů na našem území zastavena, neboť neodpovídají zákonu č. 68/51 o dobrovolných organizacích.

Počet řeholníků v soustředovacích kláštorech byl postupně snižován, z celkového počtu 2 376 osob se zde v roce 1953 nacházelo jen 758 osob. Řádoví členové a členky byli umísťováni do různých prací v průmyslu a zemědělství, takzvaně byli „navráceni do občanského života“, mladí řeholníci byli posíláni do aktivní vojenské služby a staří do péče své rodiny či České katolické charity.

Jelikož se tyto akce neuskutečnily na podkladě zákona, podle prokuratury patřily nemovitosti nadále církvi. V praxi byla ale správou klášterních budov pověřena Náboženská matice, která se také starala o další dispozice s nimi – většinou je obratem převedla na jiný státní orgán. Objevovaly se ale také vynucené darovací smlouvy, kdy bylo řádovým představeným nařízeno darovat objekt státu. SÚC také vypracoval směrnice pro vyklízení klášterů a inventarizaci majetku, pro kterou byla zřízena speciální kulturní komise. Vyklízení bylo ale i přes tato opatření zmatečné, jelikož noví uživatelé budov je často vyklízeli podle svého.⁶²

Zabírání klášterů bylo přísně utajováno, což byl nejspíš i jeden z důvodů téměř nulového odporu obyvatelstva. Komunistickému režimu se touto akcí povedlo vyřadit z veřejného života většinu řádů, a to i bez oficiálního právního výnosu, zabrat okolo 850 klášterních objektů a pro vládní účely získat více jak 200 budov „*kterých bylo použito rozhodně účelněji než před akcí*“. Taktéž se hovořilo o „záchraně“ uměleckých děl z přítmní klášterů, kterými se poté mohl „kochat“ pracující lid. Celkově se KSČ podařilo posunout o krok vpřed ve svém snažení o ateizaci občanů, ale hlavně završit odstranění hospodářské samostatnosti církve.⁶³

Perzekuce zasáhla i tradičně český řád křižovníků s červenou hvězdou, jehož členové byli posláni do centralizačního kláštera v Broumově a jejich řádové centrum v Praze bylo zabráno pro potřeby ministerstva vnitra. Podobně dopadly i jejich ostatní nemovitosti, nejhůře ale špitál a komenda v Mostě, které byly zbořeny při rozšiřování Mostecké uhelné pánve.⁶⁴

⁶² NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 61, Akce „B“ 1953; NA Praha, fond SÚC, karton č. 82 – Zpráva o likvidaci mužských řádů; http://www.klastervyssibrod.cz/_d/Historie-cirkevniho-majetku.pdf, str. 46

⁶³ Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964, str. 149-150; NA Praha, fond SÚC, karton č. 82 – Zpráva o likvidaci mužských řádů, citace zde str. 6; Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948, str. 57

⁶⁴ Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964, str. 150; www.krizovnici.eu/cz/o-radu/historie-a-vyvoj-radu

3.2.3. Památková péče po 2.sv.v.

„...Všechny...památky, zejména ty, které mají přímý vztah k pokrokovým tradicím našich dějin, jsou...důležitým prostředkem při ideologické převýchově a při boji proti buržoasním přežitkům v myslích lidí, neboť účinně prohlubují lásku k vlasti, učí materialistickému chápání vývoje společnosti...a tím vychovávají nejširší vrstvy občanů našeho státu k uvědomělému socialistickému vlastenectví.“⁶⁵

Těsně po ukončení války byly presidentem vydány dekrety, které rozhodly o zkonfiskování zemědělského majetku německého a maďarského obyvatelstva, taktéž „*zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*“. Tato rozhodnutí, spolu s pozemkovými reformami a později majetkem, který byl zabaven řádům, přinesla památkové správě velké množství movitých i nemovitých památek, které značně rozšířily její fond.

U památek byl zdůrazňován zejména aspekt jejich kulturní hodnoty, zhmotnění minulosti a schopnosti působit na občany, vhodně v nich probouzet hlubší citění k socialistické vlasti a národní hrdost. „*Budující nový život nezapomeneme na slavnou historii naší vlasti a těch, kteří se o ni zasloužili.*“ Vyzdvihována byla i jejich umělecká hodnota a utváření rázu měst i krajiny, v které pak mohl pracující lid hledat zasloužený odpočinek. Již před únorovým převratem bylo upozorňováno na nutnost zajištění památek proti jejich poškozování či rozhvacování tak, aby byly tyto hodnoty zachovány. Státní úvěry ovšem na udržování a ochranu těchto památek zdaleka nedostačovaly, mnoho objektů bylo navíc po válce velmi poškozeno.

Také proto se státní památková péče v tomto období nevyhnula značným změnám. Reorganizováno bylo její vnitřní členění, které se ale postupem času nadále různě proměňovalo. Správa památek postupně spadala pod různé instituce, hlavním orgánem ale bylo stále ministerstvo školství. Od roku 1945 to byl nejprve *Státní fotoměřičský ústav*, který památky evidoval (měření, fotografování památek) a sepisoval a *Státní památkový úřad*, který měl na starosti samotnou ochranu památek, kontrolu jejich exportu do zahraničí a rozdělování finančních příspěvků na opravu památek. V roce 1951 pak byl přejmenován na *Státní památkový ústav*. Rokem 1953 byly ovšem tyto instituce zrušeny a místo nich vznikla *Státní památková správa* (SPS), která spadala pod Ministerstvo školství a osvěty – Státní památkovou správu.

Ani tato forma organizace ovšem dlouho nevydržela, SPS byla zrušena 30.6.1958 a místo ní byl v dubnu téhož roku zřízen *Státní ústav památkové péče a ochrany přírody* (SÚPPOP). V kompetenci této organizace byly veškeré úkoly spojené se správou památek, památkovou péčí v praxi, řešením teoretických otázek a výzkumem. Taktéž se zabýval kulturním využitím památek a jejich popularizací.

⁶⁵ NA Praha, fond SPS, karta č. 47, Úkoly a metody preventivní ochrany památek, cit. ze str. 2

Zákonem č. 137/1946 vznikl koncept státního kulturního majetku a při ministerstvu školství a osvěty byly zřízeny *Národní kulturní komise pro správu státního kulturního majetku* (v Praze a Bratislavě), jejichž hlavní náplní bylo vyhledávání státního kulturního majetku, jeho následná správa, údržba a využití. Z nalezených archiválií vyplývá, že se zabývala zabezpečováním objektů proti úmyslnému poškození, vlivům povětrnostních podmínek, uváděním objektů do optimálního stavu, ale i např. školením průvodců na hradech a zámcích tak, aby podávali ideologicky dobře mířený výklad a ten poté mohl sloužit masové výchově lidu - jako poukázání na vykořisťovatelský feudalismus.⁶⁶

Počátkem roku 1949 byly zřízeny krajské národní výbory, které se ujaly i péče o kulturní památky a začaly tak v podstatě konkurovat státním památkovým úřadům. Vládní nařízení z roku 1951 (s platností od roku následujícího) určilo krajské národní výbory jako památkové orgány a Národní kulturní komise přetvořilo na poradní orgány ministra školství, věd a umění, které v této formě fungovaly až do svého úplného zrušení v roce 1958. Jejich agenda přešla pod ministerstvo školství, věd a kultury, drobnější agenda přešla pod správu KNV. Podle vládního nařízení z roku 1949 spadala navíc ochrana církevních památek i do oblasti působnosti SÚC.

Rok 1958 byl významný zejména díky vydání zákona o kulturních památkách č. 22/1958 sb., který doposud na našem území neexistoval (mezi válkami byla vytvořena pouze „Osnova zákona o památkách“) a v kterém byly kulturní památky popsány jako nejdůležitější součásti kulturního bohatství národa, jež na návrh ministra prohlašuje za kulturní památky vláda. Podle zákona bylo vrcholnou institucí ve správě památek Ministerstvo školství a kultury a dvě instance - *Ústřední komise státní památkové péče a SÚPPOP*. Výkonnými orgány památkové péče byly nejprve KNV a střediska při nich zřízená, od roku 1960 pak ONV a MNV.⁶⁷

Od roku 1951 byla památková údržba oficiálně považována za speciální druh stavební údržby a rozumělo se jí „*práce směřující k záchraně, obnově nebo úpravě umělecky či historicky cenných památek stavebních*“. Náklady na údržbu byly hrazeny z rozpočtu ministerstva školství, věd a umění, které jí také plánovalo a sestavovalo roční dílčí plány, které dále předkládala ministerstvu stavebního průmyslu, jež je zajišťoval hmotně.⁶⁸

⁶⁶ NA Praha, fond SPS, karton č.61 – Správa budov (údržba), kulturní památky do služeb lidu; NA Praha, fond SPS, karton č. 47 – Plán hlavních technických úkolů Národní kulturní komise v Praze; tamtéž Úkoly a metody preventivní ochrany památek, cit. ze str.2; NA Praha, fond SPS, karton č.636 – „Je třeba řádně zajistit zabavený kulturní majetek“, Svobodné noviny 29.1.1948; Praha, fond SPS, karton č.729 – Zásady nové organizace plánování a financování, prosinec 1955

⁶⁷ <http://badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1922&zaznamId=338264> – archivní pomůcka č. 1027 k fondu SPS 1946-64, str. 3-9; Rokyta, Hugo, ed.: Památková péče 1945-1970: Sborník statí o úkolech a výsledcích st. památkové péče v letech 1945-1970 v oblasti dnešní České socialist. republiky a příspěvky zahr. představitelů památkové péče. Praha: St. ústav památkové péče a ochrany přírody, 1973. xvii, 274, str. 11,48-52; <http://www.badatelna.eu/fond/1910> - informace o fondu, vývoj původce

⁶⁸ Státní okresní archiv Sokolov, fond č. 73 MNV Chlum sv. Maří 1945-77, inv.č. 356 Ochrana kulturních památek – všeobecně, 1949-1952, Památková údržba – pokyny pro provádění (8.9.1951)

Po roce 1989 byl komunistický režim, co se památkové péče týče, velmi kritizován a považován za viníka devastace velkého množství památek. Na vině byla špatná spolupráce mezi odbornou a správní složkou památkové péče. Zejména krajským národním výborům, jež měly od roku 1952 památkovou péči ve svých rukách, bylo vytýkáno, že se jí často vůbec nezabývaly. Mnoho pracovníků národních výborů nebylo k této práci dostatečně kvalifikováno a památková péče byla navíc zatížena značnou administrativou. Objevil se ale také názor, že za „ruinizací“ památek stály neurčitě formulované zákony, jejich následný výklad a aplikace.

Po listopadové revoluci byly diskutovány hlavně změny, které by mohly vést ke zlepšení stavu památkové péče - zejména potřeba nového zákona. Ten byl přijat v roce 1987 a ve znění pozdějších novel je platný dodnes. V roce 2002 byl sice schválen zákon nový, poté byl ovšem znovu odmítnut. Některé změny z něj ale uskutečněny byly - od 1. ledna 2003 např. vznikl Národní památkový ústav, což znamenalo centralizaci bývalých krajských odborných středisek a odpověď na potřebu metodologické jednotnosti. Dnešní NPÚ tak je příspěvkovou organizací řízenou ministerstvem kultury s celostátní platností.⁶⁹

3.2.4. Církevní památky za komunismu

„Lháři v rozhlase imperialistických zemí, zvláště ve Vatikáně, líčí naše spravedlivé, lidové demokratické zřízení s oblibou jako nepřitele víry a věřících lidí. Naši věřící však se těm nesmyslným výmyslům smějí. Na každém kroku se přesvědčují, že je u nás nejen naprostá svoboda vyznání, ale republika pečuje také o udržování kostelů, jako o ně různí ti patroni nepečovali nikdy.“

Takto bylo o vzorné péči a opravách církevních budov psáno roku 1951 v agitačních denících Rudé právo a Lidová demokracie, které KSČ používala ke své politické propagandě.⁷⁰ Připojen byl navíc seznam opravených kostelů (převážně v Pražském kraji), nechyběl ani dodatek o tom, že stát vydal na opravách církevních objektů za rok 1950 kolem 9 milionů Kčs, což bylo prý více, než do oprav investovala šlechta, venkovští boháči a dokonce církev sama.⁷¹

⁶⁹ Novotný, M.: Legislativní vývoj v památkové péči po roce 1989, In Zprávy památkové péče 3, 2006, str. 245-250; npu.cz

⁷⁰ Řehořová, Martina. Lidová demokracie 1986-1992 : transformace deníku politické strany v období zásadních politických změn. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2008. 28 s. Pražské sociálně vědní studie. Mediální řada, MED-014. ISSN 1801-5999, str. 4

⁷¹ NA Praha, fond SÚC, karton č.108 – článek „Republika pečuje o kostely“, Právo, 25.1.1951; článek „Stát se vzorně stará o opravy církevních budov“, Lidová demokracie 27.1.1951

Ve skutečnosti komunistický režim a jeho ideologie do osudu mnohých církevních památek zasáhl značně. Ačkoliv se např. v 60. letech objevovala snaha o záchranu hlavně větších a reprezentativních objektů, mnoho památek bylo ponecháno svému osudu, zlikvidováno či nevhodně využíváno. Nedbalost, nevhodné opravy, ale i úpravy okolí památek, se na jejich vzhledu a stavu značně podepsaly. Z archivních pramenů např. vyplývá to, že s nimi MNV a ONV často nakládaly dle libosti – od přidělování bytů v církevních budovách, používání budov k potřebám své správy, poskytování hospodářských budov JZD či Strojním a traktorovým stanicím, až po používání pozemků jako zahrad a dvorů. Obvykle se tak dělalo bez potřebné smlouvy, domluvy s duchovním správcem objektu, či bez povolení ONV a KNV, které bylo ale k takovýmto dispozicím ze zákona povinné.⁷²

Sakrální stavby - kostely a drobné památky, bylo často označováno za kapitalistický přežitek. Mnoho z těch nacházejících se v hraničním pásmu vytvořeném v roce 1951, utrpělo těžkou újmu.⁷³ Např. podle návrhu na další dispozice s některými církevními objekty v pohraničních oblastech z roku 1956 se dá vysledovat, jakým způsobem se SÚC zabýval osudem zdejších církevních objektů: při jejich prověrce bylo nejprve zjištěno, že mnoho staveb nacházejících se ve vojenských, pohraničních či zakázaných pásmech je v dezolátním stavu a to díky požárům, střelbě, demolování, ale i rozkrádání místním obyvatelstvem, které pak získaný materiál používá na opravy svých domů. U takových objektů označilo SÚC obnovu či úpravu k jinému účelu jako příliš nákladnou a navíc bezúčelnou, jelikož v okolí těchto objektů žilo jen málo obyvatel nebo neměly o náboženská témata zájem. Bylo proto navrženo několik postupů – objekty, jejichž stav byl dobrý, ale neměly o ně zájem věřící ani církve, měly být odsvěceny, věže sejmuty a objekt nabídnut k jiným účelům „*Kostely budou...použity jako skladiště, seníky, stodoly nebo pozorovatelný, případně i k jiným účelům – museálním. Fary pak pro účely bytové, školské a jako kanceláře MNV. Kaple jako skladištní prostory.*“ a to např. pro pohraniční stráž, státní statky, státní lesy, MNV, JZD či rudný průmysl; objekty, které byly ve špatném stavu, ve vysídlených oblastech a nikoho neohrožovaly, měly dále chátrat a po jejich rozpadu mělo být strženo zdivo (neměly se strhávat celé, jelikož by to na druhé straně hranic mohlo vyvolat pozdvižení); objekty ve špatném stavu, které ohrožovaly chodce a nebyl pro ně nalezen jiný účel, měly být strženy a trosky odvezeny. Dle tohoto dokumentu měl SÚC v letech 1956-1960 investovat do oprav 3064 objektů, které byly zařazeny do plánu výstavby pohraničí 30 277 000 Kčs, dále předat 127 objektů jiným uživatelům, provést demolici pěti objektů a nechat chátrat 46 objektů. Kromě toho SÚC upozorňoval také na nutnost údržby používaných pohraničních objektů (kostelů, far, kaplí), často hodnotných po stavební stránce a na jejich opravy, které měly být

⁷² NA Praha, fond SÚC, karton č. 28, spis Dispozice s církevním majetkem, závady, 23.5.1954

⁷³ Hájek, Bukačová: Příběh drobných památek (Od nezájmu až k fascinaci), vyd. Jaroslav Barta, Studio JB 2001, str. 131-132

finančně zajištěny z rozpočtů krajů. Mezi lety 1955-60 vynaložil SÚC jako udržovací náklad na celkem 3 064 objektů v pohraničí 26 695 000 Kčs.

Z obsahu archiválií vyplývá, že se orgány pověřené správou církevních památek, tedy hlavně SÚC prostřednictvím jednotlivých církevních odborů KNV, zabývaly mnohými tématy. Např. v zápisu z 18. schůze vlády (10. září 1946) je upozorňováno na desolátní stav budov, které nebyly v průběhu okupace udržovány, či byly válkou značně poškozeny a bylo tudíž potřeba začít co nejdříve s jejich opravou, jinak hrozilo riziko naprosté destrukce. Ministerstvo školství a osvěty bylo po válce postaveno před velké množství žádostí na opravu umělecko-historicky cenných stavebních památek, kterým nemohlo ze svého rozpočtu vyhovět. Spolupracovalo proto v tomto ohledu i s Ministerstvem techniky, které v uvedeném roce přispělo na opravy 10 000 000 Kčs.⁷⁴

Nalezené prameny vypovídají, ačkoliv neúplně, také o plánech oprav a vynaložených finančních prostředcích z jednotlivých let. Podle záznamů KNV bylo na rok 1953 plánováno opravit celkem 63 budov (skutečně opraveno bylo 59 budov za 5 119 000 Kčs), do údržby bylo zařazeno 740 budov (údržba byla provedena na 672 objektech za 6 326 000 Kčs).⁷⁵ V roce 1954 přispěl stát na opravy církevních objektů částkou 14 050 000 Kčs, v roce 1955 pak 15 721 000 Kčs.

Jelikož tyto prostředky nestačily, pro roky 1955 a 1956 žádalo dokonce SÚC o uvolnění vládní rezervy ve výši 13 340 000 Kčs. V odůvodnění k tomuto kroku bylo poukazováno na špatný stav mnoha cenných staveb, který byl zapříčiněn hlavně okupací, jejich neopravováním v této době a z toho vyplývajícím stále se zhoršujícím stavem, často až do té míry, že jim hrozí zřícení a svým stavem tak ohrožují návštěvníky, kolemjdoucí a vyvolávají nespokojenost u místních občanů. Zda byla tato reserva vyčleněna již z archiválií nevyplývá.⁷⁶

V nalezených dokumentech se ale často názory na opravy kostelů poněkud rozcházejí. V jednom jsou např. opravy kostelů vyzdvihovány pro svůj kladný ohlas u farářů, kteří pak na tuto skutečnost pamatovali a na státní pomoc následně vzpomínali ve svých kázáních, což mělo pozitivní důsledek na umírňování církevní reakce a celkově přibližování spolupráce.⁷⁷ Zatímco ve druhém, o dva roky mladším dokumentu, je např. upozorňováno na negativní dopad zkrášlování interiérů kostelů a umisťování nových soch a obrazů, či nakupování křížových cest, což mělo zvyšovat atraktivnost prostředí kostela a lákat velké množství věřících, i dětí. „*Tuto nepříznivou tendenci je třeba zeslabit, protože je v rozporu s naší církevní politikou, která sleduje útlum náboženských obřadů.*“ Je připomínáno, že veškeré

⁷⁴ NA Praha, fond SÚC, karton č.2, str. 1,2; karton č. 28 - Návrh na další dispozice s některými církevními objekty v pohraničních okresech, 24.1.1956

⁷⁵ NA Praha, fond SÚC, karton č. 18 – Opravy církevních objektů v roce 1953, pro poradu kolegia, 29.1.1954

⁷⁶ NA Praha, fond SÚC, karton č. 19 – návrh pro kolegium č. 14, 30.4.1955

⁷⁷ NA Praha, fond SÚC, karton č. 2 - Stručné zhodnocení práce na úseku církevně-politickém v roce 1955, str. 3

práce v kostelech mají být podle vyhlášky z roku 1952 zadávány výhradně Chrámovému družstvu, které o nich rozhodne, což platilo i o objednávkách hrazených ze sbírek věřících. O každé objednávce pro kostel tak musel být informován OCT.⁷⁸

Vztah státu k církevním památkám tedy nelze označit jako výhradně lhostejný či nepřátelský. Stát si byl dobře vědom toho, že kdyby nechal používané kostely chátrat, vedlo by to k nespokojenosti věřících a k případné reakci proti vládě, v pohraničí či v okolích lázeňských měst by si navíc zahraniční návštěvníci mohli utvořit špatnou představu o poměrech v Československu.⁷⁹

O památkové péči na církevních objektech konkrétně v Karlovarském kraji přináší nalezené archiválie jen kusé informace. Např. v situační zprávě kraje za únor 1954 bylo upozorňováno na nutné rozsáhlé opravy několika cenných kostelů a ještě více potřebných oprav, prozatím menšího rozsahu, na což ale Státní památková péče neměla dostatečné finanční prostředky.⁸⁰ V Karlovarském kraji bylo celkem 232 kostelů – z nich mělo být 222 udržováno, 3 předány a 7 zdemolováno; 163 far – plánovalo se udržovat 153, 5 předat a 5 zbourat a 34 kaplí – jedna měla být zbourána, zbytek udržován.⁸¹ V pokynech k vytvoření plánů na investice a generální opravy pro rok 1956 bylo připomínáno, že SÚC má v plánu přidělovat jen finanční prostředky na nejnutnější opravy.⁸²

Prameny také lépe ukazují náplň práce církevního odboru KNV - ze situační zprávy za měsíc květen roku 1954 vyplývá, že vypracovával krátkodobé i dlouhodobé návrhy na opravy církevních objektů – zde např. na základě výsledků průzkumu, který provedla komise SÚC. Je zde také zaznamenáno např. to, že církevnímu odboru KNV bylo v rámci dodatkového akčního předvolebního plánu uloženo radou KNV financování rekonstrukce a elektrifikace církevních objektů. Jejich rozpočet byl ovšem stále snižován a nestačil ani na nejnutnější opravy, např. v podkladech k plánu oprav pro rok 1954 byla jako ideální uvedena částka 1 200 000 Kčs, z té pak církevní odbor zažádal o 600 000 Kčs a přiděleno mu nakonec bylo 450 000 Kčs, což, jak spis uvádí, nemohlo vyjít ani na nejnutnější opravy z nejnutnějších.⁸³

⁷⁸ NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 64 - Zprávy o událostech církevně-politického rázu, Úprava prací v interiérech kostelů 9.2.1953

⁷⁹ NA Praha, fond SÚC, karton č. 18 – Opravy církevních objektů v roce 1953, pro poradu kolegia, 29.1.1954

⁸⁰ NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 – situační zpráva kraje za měsíc únor 1954

⁸¹ NA Praha, fond SÚC, karton č.18 – Perspektivní plán dispozic s církevními objekty v pohraničních krajích, 26.2.1955

⁸² NA Praha, fond SÚC, karton č.19 – these pro poradu KCT, 1955

⁸³ NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 – situační zpráva za měsíc květen 1954

Ve zprávě pro 2. schůzi kolegia v roce 1955 byl stav církevních objektů považován za vážnou otázku, jelikož některým hrozila zkáza. Situaci dle zprávy nepřispívaly ani komunální podniky, které opravy objektů neustále odsouvaly. Bylo proto navrhováno, aby zařazení oprav do plánu jednotlivých komunálních podniků zajistila KNV.⁸⁴ Generálních oprav v kraji bylo naplánováno 5 za celkem 501 000 Kčs hrazených z příspěvků a údržba byla plánována na 14 objektů, celkem za 499 000 Kčs.⁸⁵

V návrhu reorganizace církevně politické práce v kraji z roku 1956 bylo navrženo, aby se péče o údržbu církevních objektů v kraji převedla na ústředí církví a ty aby pak vytvářely plány oprav a následně je postupovaly KNV ke schválení. „Zavést, aby ústředí církví zajišťovaly tyto opravy již z toho důvodu, že jsou majitelé těchto objektů.“ Odbor věcí církevních KNV by pak pouze kontroloval a upravoval přijaté návrhy, dohlížel na hospodaření církví se státními finančními prostředky.⁸⁶

Situace v kraji se tedy příliš neodlišovala od celorepublikové – nutnost oprav byla známá, diskutovalo se o ní, chyběly ale finanční prostředky. Bylo také upozorňováno na odsouvání oprav komunálními podniky, což mohlo svědčit o mnohém – o jejich zahlcenosti, ale i o neefektivnosti tohoto systému.

3.2.5. Památková péče na Chlumu sv. Maří

„Uvědomuji si, vážený soudruhu, že otázka Chlumu je záležitostí především politickou, směřující k podpoře našeho státního zřízení a zamezování nežádoucí církevní aktivity a vlivu na občany našeho okresu.“⁸⁷

Ohledně památkové péče na objektech barokního poutního areálu na Chlumu sv. Maří neexistuje ve sledované literatuře příliš mnoho informací. Pokud se nechceme spokojit pouze s konstatováním, že „O barokní komplex nebylo po 2.sv.v. dostatečně pečováno, docházelo zde pouze k nejnutnějším opravám a údržbě.“⁸⁸, je třeba sáhnout po archiváliích.

O památkové péči spojené s objektem, který byl roku 1967 zapsán do seznamu movitých kulturních památek⁸⁹, se nejvíce dozvídáme (v rámci sledovaných fondů) ze spisů uložených

⁸⁴ NA Praha, fond SÚC, karton č.17 – O prověrce církevní politiky v kraji Karlovy Vary ve dnech 18.-23.října 1954, str. 3

⁸⁵ NA Praha, fond SÚC, karton č.18 – Perspektivní plán dispozic s církevními objekty v pohraničních krajích, 26.2.1955

⁸⁶ NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - návrh reorganizace církevně politické práce v kraji 5.5.1956

⁸⁷ NPÚ ÚOP Locket, fond 595, dopis pro místopředsedu J.Wiendla, 2.5.1973, Sokolov

⁸⁸ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum sv. Maří, str. 32

⁸⁹ NPÚ ÚOP Locket, fond 595, dekret pro MNV (e7) 15.6.1967, Plzeň

v knihovně Památkového ústavu v Lokti a fondu farního úřadu ve Státním oblastním archivu Sokolov.

Mezi první zápisy týkající se oprav na Chlumu sv. Maří patří dopis administrátora Kučery adresovaný MNV na Chlumu sv. Maří z roku 1948, ve kterém je žádáno, aby MNV pamatoval ve svém rozpočtu i na opravy poutního areálu. Dále prosí, aby obec provedla vybělení prostoru ambitů, kde v minulém roce sice zlikvidovala německé nápisy, ale pouze jejich přetřením bílou barvou, což značně narušuje vzhled místa. Připomíná také opravu střech, na kterou bude, dle předběžných odhadů, potřeba téměř tři čtvrtě milionu Kčs a kterou již nelze déle odkládat, jinak se bude stav objektu dále zhoršovat. Prosí také o úhradu instalace dvou navrácených zvonů.⁹⁰ Ze stejného roku pochází dopis, který byl odeslán Arcibiskupským vikariátem v Sokolově tamním farním úřadům a vybízel je ke sdělení nutných oprav, jelikož na ně mohou dostat příspěvek z Mariánské daně. Chlumu sv. Maří z ní bylo přiděleno 150 000 Kčs.⁹¹ Následuje množství předběžných rozpočtů na opravu střechy budov od různých firem v okolí. Za rok 1949 bylo na práce klempířské a pokrývačské vynaloženo téměř 300 000 Kčs – střecha byla vyspravena na ambitech, kostele a domě kostelníka, spraven byl také plech na věžích (položen byl provizorně pozinkovaný z důvodu nedostatku mědi). Dále bylo přistoupeno k opravě říms a okapů spojené s rekonstrukcí věží, k restaurování mříže ze zábradlí, započaly opravné práce na oltáři nacházejícím se na starém hřbitově a sochách, natření byli andělíčky v ambitech a došlo i k zasklení oken v kostele, ambitech i proboštství.⁹² Celkově byly v roce 1949 na areálu provedeny práce za 440 949 Kč – hrazeny byly z výše zmíněné Mariánské daně, prostředků proboštství (145 799 Kčs), subvencí ministerstva školství, věd a umění (70 000 Kčs), složenkovou akcí z let 1948 a 1949 (26 766 Kčs), z darů a sbírek (48 379 Kčs).⁹³

Již v roce 1951 byl arcibiskupské konzistoři v Praze zaslán administrátorem další rozpočet, vypracovaný Čs. stavebními závody a potvrzený technickým referátem ONV v Sokolově. Jednalo se opět o rozpočet na opravu střech, celkem za 236 823 Kčs, zejména na opravu míst, které byly v roce 1949 pouze vyspraveny a potřebovaly neprodleně opravit (cca. 650 m²). Tento rozpočet byl přiložen k žádosti o povolení oprav a odeslán dále Státnímu památkovému úřadu a církevnímu oddělení ONV v Karlových Varech (obojí 10.3.1951), který byl navíc žádán, aby byly nutné opravy zařazeny do plánu ještě na léto t.r. a zbytek oprav do roku 1952. Následuje odpověď KNV v Karlových Varech (16.3.), ve které výbor opravu v takovém rozsahu zamítá (jelikož nebyla na rok 1951 plánována) a vyhrazuje pro opravy max. 30-

⁹⁰ SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – dopis č.j. 13./48., 9.1.1948

⁹¹ SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 60, cír. koresy 48/50 – 24.1.1949

⁹² SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – faktura 25.10.1949; potvrzení 8.7.1949; potvrzení 18.6.1949

⁹³ SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – Přehled oprav provedených v roce 1949 v Chlumu sv. Maří, 26.1.1950; SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – zápis, 11.11.1949

40 000 Kčs, načež administrátor žádá, aby tyto opravy (v plné výši) byly zařazeny alespoň do plánu oprav na rok 1952. Následuje urgence vyřízení žádosti o povolení Arcibiskupské konzistoře (28.3.), na kterou bylo odpovězeno kladně (5.4.), za předpokladu, že měl administrátor zajištěné financování a souhlas KNV v K. Varech. Na základě těchto povolení byly Československým stavebním závodům zadány pokrývačské práce za 40 000 Kčs se žádostí o co nejrychlejší započetí prací (16.4.).⁹⁴

Následuje korespondence, která se týká naléhavé opravy spadlé římsy. 14.6.1951 žádal chlumský administrátor církevní oddělení KNV o povolení k její opravě a také o finanční úhradu této opravy. Upozorňoval, že hrozí zřícení druhé části římsy, což by znamenalo značné poškození střechy. O povolení k opravě žádal i kapitulní konzistoř a ta ho také obratem zaslala (25.6.). Po těchto záznamech korespondence utichá, a to až do září téhož roku, kdy administrátor z Chlumu zasílá Státnímu památkovému úřadu oznámení o zřícení druhé části římsy a uvádí, že se očekává i spadnutí její třetí části, což bude mít za následek vážné ohrožení střechy, která je v dobrém stavu a v roce 1949 byla opravena. Oprava byla čím dál tím naléhavější, jelikož ponechání budovy v takovémto stavu přes zimu by její stav mnohonásobně zhoršilo. Administrátor proto prosil památkový úřad, aby o této věci informoval církevní oddělení KNV, technický referát ONV v Sokolově a hlavně Okresní komunální podnik v Sokolově a jeho prostřednictvím stavební závod Kleissner v Lokti. V dodatku k tomuto dopisu prohlašuje administrátor, že odmítá nést odpovědnost za škody, které vznikly a vzniknou odkladem oprav, jelikož církevní odd. KNV bylo o nebezpečí sesutí římsy informováno již v únoru roku 1951 a po zřícení první části provedl na místě šetření okresní církevní tajemník a krajský církevní hospodář – ten se dostavil i v případě druhého zřícení. Prohlídku místa učinil i zástupce komunálního podniku, pan Kleissner, který již v červnu přislíbil vytvoření rozpočtu opravy, ke dni 1.9. ho ale, i přes veškeré urgency, nedodal. Navíc administrátor žádal krajského církevního hospodáře o potvrzení možnosti zadání prací a následném uhrazení KNV – to mu bylo prý slíbeno již v srpnu, avšak nedodáno. Bez tohoto písemného potvrzení a rozpočtu oprav nebylo možné práce nikomu zadat. Naléhavost situace si uvědomoval i Státní památkový úřad, který v zájmu ochrany památky žádal o rychlé provedení této opravy, a to církv. odd. KNV i ONV v Sokolově a to již v červnu t.r. Administrátor upozorňoval také na fakt, že římsa nedělá dobrý dojem na návštěvníky, hlavně zahraniční.

KNV zaslal povolení k zadání opravy teprve 5.9. t.r. a zdůrazňoval v něm, že je nutné získat od stavitele rozpočet opravy. Následuje tedy další urgence stavitele Kleissnera, který již v květnu a taktéž v srpnu t.r. slíbil, že vytvoří rozpočet oprav spadlé římsy, bez kterého nemohla být práce zadána. Taktéž mu bylo připomínáno, že okresní technický referát v Sokolově tuto opravu určil jako bezodkladnou a zároveň ho o to žádal i Státní památkový

⁹⁴ SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karta č. 59 – korespondence týkající se oprav střech, od 10.3.1951 do 14.6.1951

úřad již v červnu t.r. Z 8.9.1951 pochází další urgence tohoto podniku, načež 10.9. reaguje a zasílá onen rozpočet. V něm je mimo jiné uveden i podrobnější popis zřícené římsy – jednalo se o římsu při hlavní chrámové lodi, 14 m nad zemí, při jejíž opravě bylo nutno vytvořit celou novou konstrukci, případně i nový krov a krytinu. Tyto práce byly 11.9. administrátorem zadány s žádostí o urychlené jednání. O zadání bylo ještě nutné uvědomit církv. oddělení KNV. Tím ovšem záležitost nebyla zdaleka u konce – 30.9. byla podniku Kleissner zaslána další urgence prací s dalším připomenutím, že zimní měsíce nejsou k práci vhodné a je proto třeba jednat rychle. *“Či snad má zatím stačit lešení, které bylo konečně dne 26.t.m. postaveno???”* Následuje další dopis (6.11.), z kterého vyplývá, že byly práce z neznámého důvodu pozastaveny a administrátor proto žádal o urychlené dokončení, také z důvodu, že do 30.11. mělo být údajně zdejšímu úřadu dodáno vyúčtování, jinak by na opravu nebyly přiděleny finanční prostředky. Také byla zjištěna závada u nově budované římsy. 14.11. administrátor ještě stále čekal na dokončení oprav římsy. Korespondence končí 22.11., kdy je církv. odd. ONV v Sokolově zasláno potvrzení o výplatě za odklizení odpadu po opravných pracech v kostele.⁹⁵

Tento proces žádání o opravu trval, ačkoliv se jednalo o urgentní opravu spadlé římsy, od února 1951 do listopadu 1951. Na této korespondenci lze zároveň dobře pozorovat onen zdoluhavý administrativní proces žádání o opravu, kterým bylo třeba projít – nejprve musela být oslovena firma, či více firem za účelem vypracování předběžného rozpočtu. Vybraný rozpočet pak musel být potvrzen technickým referátem ONV v Sokolově a následně odeslán ke schválení Státnímu památkovému úřadu, Arcibiskupské konzistoři, církevnímu oddělení ONV. Poté bylo potřeba získat písemné potvrzení k zadání prací a příslib finančních prostředků. Takto zdoluhavý postup spojený s nutností odesílání kopií veškerých listin (rozpočtů, povolení etc.) všem zainteresovaným orgánům, případně ještě následná urgence prací, měl jistě svou vinu na stavu budovy. Administrátor si v korespondenci stěžoval také na to, že zainteresované orgány opravu sice slibovaly, ale stále se nic nedělo.

Další zmínka o opravách většího rozsahu pochází z 20. 4. 1958 a jejím původcem je Státní památková správa v Praze, která v ní reaguje na rozpočtovou dokumentaci zaslanou z Chlumu sv. Maří. Podle té měly být toho roku započaty opravy ambitů, které byly, po prohlídce pracovníků památkového ústavu, shledány jako v minulosti značně poškozené neodbornými úpravami. Z toho důvodu bylo upozorněno na potřebu opravy soch, kleneb, omítek i nápisů a ornamentů a to výhradně Čs. fondem výtvarných umění a až podle plánů schválených SPS. Dále z této zprávy vyplývá, že oprava střech kostela i kláštera byla sice provedena v roce 1957, avšak jejich stav byl i nadále špatný a bylo ho proto třeba zrevidovat za účelem určení

⁹⁵ SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – korespondence týkající se opravy římsy, 14.6.1951-22.11.1951

rozsahu dalších oprav. Zmiňuje také nutnost odvodnění střech, oplechování kopule a věžiček. Podle zaslané rozpočtové dokumentace oprav bylo na práce tesařské potřeba 62 693 Kčs, na práce zednické 118 616 Kčs, pokrývačské 51 865 Kčs a klempířské 55 573 Kčs, celkem s daní tedy 308 959 Kčs. Technická zpráva k adaptaci konventu, která byla připojena za dokumentaci rozpočtovou, hovoří dále o nutnosti opravy střechy – výměně krovů, latí a doplnění asi 40% celkové výměry střech, vyzdění hlav komínů, doplnění plechů a opravě omítek (poškozených z 50-80%) v celkové výši 155 377 Kčs.

O počínajících opravách kostela a věží toho roku se zmiňuje i zápis v obecní kronice a dodává, že se rozebírají věže, které prošly nekvalitní opravou v roce 1946 a z toho důvodu je měděný plech na nich polámaný a prkna pod ním shnilá. Zmiňuje také, že na opravu vydává velké množství peněz církevní oddělení KNV v Karlových Varech⁹⁶

V této zprávě se také poprvé setkáváme se jménem Dr. P. M. Habáně, který na Chlumu sv. Maří vykonával duchovní správu v letech 1957-72⁹⁷ a byl, dle nalezených archiválií, v úsilí o opravu areálu značně aktivní.

Z jara roku 1961 pochází dopis, který mimo jiné potvrzuje, že s opravami výše uvedenými bylo opravdu započato. Zde Dr. P. M. Habáně oslovuje referentku památkové péče Krajského střediska památkové péče a upozorňuje v něm na skutečnost, že kvůli opravám střech, které v té době trvaly již tři roky, dochází k zatékání a následně k padání stropů a štukatury v některých místnostech, v kostele i kapli jsou pak ze stejného důvodu poškozeny cenné fresky. Dodává, že v tomtéž roce rozhodl OŠK KNV v Plzni o snížení dotace na opravu střech ze 150 000 na 120 000 Kčs, což dle jeho slov nestačí ani k pokrytí hlavních střech. Připojuje také prosbu o větší zájem a informovanost památkové péče o tuto stavbu, za což se přimlouvala i Kapitulní konzistoř v Praze v dopise navazujícím.⁹⁸

V listopadu 1958 se ještě objevuje vyjádření Odboru školství a kultury rady KNV v Karlových Varech ohledně pozlacení věží, které bylo vítáno z hlediska ekonomického (zvýšení trvanlivosti kovu), ale i estetického. Poté ale tato korespondence týkající se opravy kostela a budov přilehlých ustává.

Další dopis pochází až ze srpna 1971, je adresován Krajskému středisku státní památkové péče a ochrany přírody a obsahuje prosbu o urychlené schválení návrhů na výměnu oken v kostele Nanebevzetí Panny Marie, kterou mělo financovat ONV v Sokolově. Jeden z návrhů byl ještě v srpnu téhož roku přijat, zda k výměně ale opravdu došlo, není ze získaných

⁹⁶ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 121, 130

⁹⁷ Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem, www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudny/_zprava/368850

⁹⁸ NPÚ ÚOP Locket, fond 595, dopis pro Dr. Pavlíkovou, 9.5.1961, Chlum n. Ohří; tamtéž – žádost Kapitulní konzistoře v Praze pro Dr. Pavlíkovou (Ae), 16.5.1961

dokumentů známo.⁹⁹ Zajímavé je, že tímto dopisem se mění i jméno podepsaného administrátora, kterým dočasně byl ThLic. Dominik Jaroslav Duka, O.P.

V témže roce a roce následujícím se projednávala také úprava interiéru, do které měla být zařazena i oprava fresek. Administrátor také upozorňoval na tristní stav kopule, z které opadáva nejen malba, ale i omítka a ohrožuje tak návštěvníky. *“Několikrát v týdnu musíme uklízet kusy spadané omítky a někdy se jedná i o kusy velikosti v průměru 8 cm...”*¹⁰⁰ Korespondence probíhala mezi Krajským střediskem památkové péče v Plzni a duchovní správou na Chlumu. V roce 1973 na toto téma reagoval dopis konstatující, že dle prohlídky objektu pracovníkem střediska památkové péče je celkově komplex kostela Nanebevzetí Panny Marie a přilehlého probošství zchátralý a vyžaduje rozsáhlou opravu. Jako doporučení bylo uvedeno kontaktovat ONV v Sokolově a vypracovat finanční plán. Na závěr dopisu bylo připojeno prohlášení *„Pokud jde o restauraci fresek, nepočítáme vzhledem k jejich malé památkové hodnotě s jejich rekonstrukcí a zachováním.“* Avšak v zápisu v kronice se uvádí, že na opravu kláštera bylo obci v roce 1972 přiděleno 300 000 Kčs¹⁰¹

Další záznamy týkající se oprav pochází až z roku 1978 a let následujících, kdy byl již administrátorem na Chlumu sv. Maří pan Jiří Kopejsko. V dokumentech se jedná opět o subvence na opravu kostela a mimo jiné se v nich uvádí, že areál kláštera s kostelem jsou památkou I. kategorie a jsou zařazeny do programu „F“ (obnova a využití památek vývoje architektury), také v soustavné péči o památky a plánu oprav kulturních památek v okrese Sokolov. V dopise z dubna 1979 žádá J. Kopejsko Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody (KSSPPOP Plzeň) o schválení pokrytí střechy kostela mědí, jelikož střecha byla stále ve špatném stavu a omítky i fresky nadále odpadávaly. Na tuto opravu mu bylo přislíbeno okresním církevním tajemníkem V. Kučerou 300 000 Kčs a souhlas s touto opravou byl udělen ještě v témže měsíci. S opravou se opravdu začalo, a to za dohledu KSSPPOP Plzeň, brzy se tato akce ovšem začala potýkat s problémem nedostatku plechu, který vystačil jen na 1/3 střechy – v únoru roku 1980 se tedy muselo žádat o přiděl limitu na dodávku dalšího plechu, který doporučilo KSSPPOP Plzeň ke schválení.¹⁰² O dalším průběhu této opravy se ovšem již z korespondence nedovídáme, nachází se zde ale ještě dopis P. Kopejska z listopadu 1983, ve kterém žádá sjednání podmínek za účelem opravy čtyř soch ze schodiště, na jehož obnovu byla použita částka 200 000 Kčs. Z dopisu také plyne, že oprava kleneb

⁹⁹ NPÚ ÚOP Locket, fond 595, dopis pro KSSPPOP v Plzni (e1) 11.8.1971; tamtéž – Vyjádření k pozlacení věží 18.11.1958, K. Vary; tamtéž – Vyjádření k návrhu na zasklení oken (m), 20.8.1971

¹⁰⁰ NPÚ ÚOP Locket, fond 595, dopis pro Dr. Pavlíkovou, 11.2.1972 (ř1)

¹⁰¹ NPÚ ÚOP Locket, fond 595 – Dopis pro proboštský farní úřad na Chlumu (ř), 22.5.1973; tamtéž – dopis pro Dr. Pavlíkovou 11.5.1973, Plzeň (r1); tamtéž - dopis pro Dr. Pavlíkovou, 11.2.1972 (ř1); tamtéž – Vyjádření k návrhu na oltář, 5.11.1971 (o); tamtéž – dopis pro Krajské středisko památkové péče Plzeň (n) 2833; Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 223

¹⁰² NPÚ ÚOP Locket, fond 595 - korespondence o rekonstrukci krytiny: z 11.4. 1979 (t2), 26.4.1979 (t), 26.2.1980 (ř1), 19.3.1980 (ř)

v kaplích ambitů se plánovala na roku 1984. P. Kopejsko chtěl také současně zadat restaurování 30-ti soch andělů od Jakuba Eberleho, které se nacházely na dřevěných oltářích v oněch kaplích.¹⁰³

Z těchto spisů tedy vyplývá, že k opravám na Chlumu sv. Maří v určité míře jistě docházelo - v roce 1957 byla provedena oprava střechy kostela a kláštera (zřejmě nedostatečně), v roce 1958 měla být započata oprava ambitů a diskutovalo se nad pozlacením věží (jestli k tomuto došlo, není z korespondence patrné). Ve stejném roce započala také oprava střech kláštera a kostela včetně kaple, která ještě v roce 1961 ale nebyla hotová a docházelo tak k masivnímu zatékání do budov a následnému opadávání štuky i fresek. Další korespondence týkající se oprav se objevuje až od roku 1971, kdy se řešila výměna oken v kostele, úpravy interiéru a voláno bylo i po nutné opravě fresek. Ta byla ovšem shledána jako nedůležitá „vzhledem k jejich malé památkové hodnotě“ – fresky byly sice masivně zasaženy zatékáním, pocházely ale z přelomu 17. a 18. stol. a jejich autorem byl Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu, malíř z nizozemské umělecké rodiny, jehož děd maloval ve službách Rudolfa II.¹⁰⁴ Celkový stav areálu byl orgány státní správy označen za zchátralý a vyžadující rozsáhlé opravy. Z korespondence z roku 1978 a starší vyplývá, že areál byl zařazen do I. kategorie památek a zároveň do programu „F“ (obnovy a využití památek vývoje architektury). V roce 1979/80 probíhala oprava střechy a její oplechování, v jejímž průběhu ovšem došel plech, o který se muselo složitě žádat, což nepochybně celou akci brzdilo. V roce 1981 byl také vypracován zápis v kronice, který pouze konstatuje, že na kostelu jsou prováděny rozsáhlé opravy financované ONV. Z roku 1983 pochází dopis informující o opravě schodů za 200 000 Kčs, neuvádí ovšem zdroj financování. Dále je v něm uvedeno, že se v roce 1984 mělo začít s opravou ambitů. Žádalo se také o opravu čtyř soch ze schodiště a třiceti anděličků z oltářů v kaplích ambitů. Výsledek tohoto snažení není znám.

Větší časový rozestup v korespondenci (1961-71) týkající se oprav může být zapříčiněn samozřejmě neúplností korespondence ve fondu, mohlo ale také jít skutečně o, co se týče oprav, „hluché“ roky, kdy se ve spojitosti s Chludem řešila jiná témata. Mimo téma oprav a finančních dotací lze totiž v korespondenci vysledovat dlouhodobý problém převodu vlastnictví proboštství na Československý stát, který pravděpodobně začal již s pozemkovou reformou v roce 1948.

V roce 1949 bylo Proboštství na Chlumu sv. Maří doručeno rozhodnutí o výkupu půdy podle zákona č. 46/1948. Na základě toho bylo státem „vykoupeno“ (o náhradě za onu vykoupenou půdu se mělo rozhodnout dodatečně) 97,6 ha zemědělské půdy, jelikož proboštství bylo vlastníkem téměř 99 ha zemědělské půdy, na které trvale samo, jakožto

¹⁰³ NPÚ ÚOP Loket, fond 595- dohoda o opravách soch kamenných a dřevěných (w)

¹⁰⁴ Prokop, V., Smola, L.: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří, str. 4

právnícká osoba, nepracovalo. Ponechány mu byly parcely ve výměru 0,9537 ha – tj. zahrada, pole a role. Z výměru byl vyjmut kostel s ambity, dům kostelníka a starý hřbitov a prozatím i budova probošství. Ze stejného roku pochází dopis od administrátora Chlumu adresovaný „Reverendissimovi“ (jméno zde není uvedeno), ve kterém uvádí, že se mu povedlo uchránit budovu probošství z výkupu tím, že učinil prohlášení, podle kterého je probošství samostatným celkem, jako jediný k němu má dispoziční právo probošt a pouze pokud tuto pozici momentálně nikdo nezastává, spravuje tento majetek Rytířský řád Křižovníků s červenou hvězdou v Praze. Tím vyvrátil názor, že probošství je majetkem řádu, jelikož tomu byl již jeho díl vyměřen. Budovu tak zachránil před předáním novému zájemci – Státním lesům a statkům.

Toto prohlášení opíral administrátor o nález Nejvyššího správního soudu z roku 1922, který usnesl, že nemovitosti vlastněné probošstvím, čítající více jak 99 m², nebudou zabráný státem, jelikož jejich vlastník, tj. probošství je právnícká osoba odlišná od řádu Křižovníků s červenou hvězdou v Praze. Bylo tak usneseno, jelikož podle nadační listiny z roku 1383 věnoval Jindřich Reissengrüner rozsáhlou nadaci právě kostelu a faře, která byla ovšem později povýšena na probošství. V řádových konstitucích navíc bylo probošství vedeno jako beneficia maiora a nacházelo se tak na stejné úrovni jako světská beneficia, čímž bylo dokázáno, že se je probošství samostatnou právníckou osobou a jeho nemovitosti tvoří samostatný celek.

Dopisem z 18.8.1961 začíná korespondence týkající se převodu probošství na stát. Tento dopis je adresován KSSPPOP v Plzni a jeho původcem je Náboženská matice, jež se v něm dožaduje vyjádření k převodu probošství do operativní správy KSSPPOP v Plzni, o což je prý žádal již finanční odbor ONV v Sokolově v listopadu 1960. Převod se měl dle dopisu uskutečnit darem na finanční odbor ONV v Sokolově jakožto zástupce Československého státu, před tím bylo ale nutno zvolit orgán, který bude mít objekt v operativní správě - to měla být právě Náboženská matice, která byla dle vyhlášek povinovávána správou řeholních majetků převáděných do majetku státu. V září 1961 odpověděla Náboženská matice, že objekt nemůže do operativní správy převzít, jelikož vlivem decentralizace všechny spravované objekty předala jednotlivým ONV a MNV. Tato povinnost tak podle jejich vyjádření spadala na ONV v Sokolově.

Celá záležitost se ovšem nevyřešila, o čemž svědčí dopis z roku 1972, jehož původcem je západočeský KNV, odbor kultury a vypovídá o tom, že Náboženská matice, která měla koncem roku 1972 zaniknout, žádala Ministerstvo kultury o pomoc při hledání subjektu vhodného k převodu budovy probošství do operativní správy tak, aby byla zajištěna dostatečná péče. „*Objekt je dosud ve vlastnictví řádu Křižovníků s červenou hvězdou v Praze. V minulosti bylo několikrát jednáno o jeho předání, doposud však s negativním výsledkem.*“¹⁰⁵ Ministerstvo kultury navrhlo převod do správy KNV (KSSPPOP v Plzni) nebo

¹⁰⁵ NPÚ ÚOP Locket, fond 595 – dopis KSSPPOP v Plzni 18.8.1961(e2); tamtéž – 1.9.1961 (e); tamtéž 7.6.1972 (A-), citace zde; SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – Výměr, 29.4.1949; SOA Sokolov,

jiné instituce. Z dopisu mimo jiné vyplývá, že památka byla stále hojně navštěvována, zejména zahraničními turisty. Spis z května 1973 pak uváděl, že je, před předáním kláštera státu nutné, dle informací od KCT a církevního oddělení MK ČSR, nejprve oddělit subjekt kláštera od subjektu kostela.¹⁰⁶

Z této korespondence vyplývá, že otázka zda proboštství převést na stát a jakým způsobem nebyla od roku 1948, kdy bylo vydáno rozhodnutí o výkupu půdy, až do roku 1972, kdy se ve sledovaných fondech objevuje poslední zmínka o tomto tématu, vyřešena. Zmíněné prohlášení administrátora tak mohlo zmást úředníky a státní orgány, kteří si nebyli jisti, jak se vypořádat s nastálou právní situací, kdy byl probošt prohlášen za právnickou osobu, která má k proboštství jako jediná dispoziční právo. To, že se převod majetku na stát řešil ještě v roce 1972/1973 (ačkoliv u většiny řádového majetku byl převod dokončen do roku 1950), kdy se ve spisech objevuje prohlášení, že je objekt dosud ve vlastnictví řádu křižovníků, může ale svědčit také o tom, že si žádný ze zainteresovaných orgánů jednoduše nechtěl vzít pod svou správu budovu, která byla ve špatném stavu a vyžadovala rozsáhlé investice.

Naráželo se také na fakt, že otázka dalšího využití kláštera nebyla zcela jasná – navrhováno bylo zřízení archivu, skladu knižního fondu Okresní knihovny či např. muzejního depozitáře.¹⁰⁷ Otázkou dalšího využití se zabývala i ředitelka střediska odboru kultury KNV Dr. Pavlíková, která v dopise z května 1973 uvedla, že by se obytné i hospodářské části areálu měly využít lépe, a to dle potřeb sokolovského okresu, přičemž kostel s ambity by měl nadále sloužit církevním účelům. Pokud by okres Sokolov neměl zájem, či nemohl budovu udržovat, přicházela by v úvahu také, mimo již zmíněný depozitář knižních fondů, např. škola v přírodě.

Oba dopisy poukazovaly na nezbytnost údržby objektu – Dr. Pavlíková v něm uvedla, že finanční stránka údržby by na okrese neměla být problémem, jelikož i ostatní okresy Západočeského kraje na opravu památek přispívají pravidelně.¹⁰⁸ Naproti tomu ONV zdůrazňoval potřebu rozsáhlých úprav hospodářských budov a oprav, které byly spojeny se značnými náklady, na které okres údajně neměl finanční ani kapacitní prostředky. ONV zde také dodal, že situaci nemůže zvládnout bez pomoci vyšších orgánů (stavební kapacity, finance) a že v okrese má primární postavení Loket, hlavně díky turistickému ruchu.

Areál byl ale, zdá se, problematický i z jiného důvodu – byl totiž označen jako „místo s nežádoucí církevní aktivitou“. V dopise místopředsedy ONV Sokolov je uvedeno, že se o této problematice často jednalo na poradách OCT, ale i v rámci církevního oddělení MK ČSR.

fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – dopis z 25.4.1949; SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – Proboštství řádu Křižovníků s červenou hvězdou

¹⁰⁶ NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - 2.5.1973 (r2)

¹⁰⁷ NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - 2.5.1973 (r2)

¹⁰⁸ NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 16.5.1973 (r)

Aktivita na Chlumu z toho důvodu byla sledována, na základě čehož byl pan Habáň v roce 1972 vystěhován, jelikož „*svou osobností a vlivem je pravděpodobně důležitým článkem nežádoucí církevní aktivity.*“¹⁰⁹ Jiný zdroj uvádí, že byl Habáň sledován STB jelikož poskytl nocleh disidentovi a taktéž ho údajně navštívil velvyslanec z Indie.¹¹⁰ Faktem ale je, že P.M.Habáň byl již dříve odsouzen na 2 roky těžkého žaláře, když jakožto profesor a děkan v Ústí nad Labem nenahlásil aktivitu svých studentů zhotovujících letáky.¹¹¹

3.2.6. Poutě za komunistického režimu na příkladu Chlumu sv. Maří

„...je velice důležité, aby se poutě v daných možnostech staly skutečně manifestací v duchu lidově-demokratického režimu.“¹¹²

Od roku 1950 se SÚC přestalo zabývat propagováním poutí, věřící měli být k návštěvě vybízeni nadále jen kazatelem a duchovním. Byla také vyvíjena snaha o podlomení reakčních sil - na poutích měl být vždy proslov zajištěn řečníkem a kázání pokrokovým duchovním.¹¹³ V církevně politické zprávě pro radu KNV z října roku 1952 se uvádělo, že se Vatikán snaží narušovat příkladný chod vesnice k socialismu např. tím, že pořádá velké církevní slavnosti v době žní, tedy v době, kdy je v zemědělství největší množství práce. Bylo proto rozhodnuto o potřebě omezování poutí a to takovými způsoby, které nepovedou k pobouření věřících.¹¹⁴

V roce 1955 byl kolegiem ministra schválen postup při organizování poutí, mezi nejdůležitější body bylo zahrnuto dovolovat v poutních místech pouze prodej devocionálií, občerstvení a knih, zajistit vhodné kazatele a obsahy kázání, organizovat více vhodných akcí, usměrňovat dopravu - nepovolovat žádné speciální vlaky a zpřísnit způsob objednávání autobusů ČSAD na poutě, např. tak, že duchovní budou muset podávat žádosti, které posoudí OCT. Již v roce 1953 bylo usneseno, že CK Čedok bude muset žádat o povolení vypravování autobusů na poutě (zejména na Sv. horu). Byla označena za kancelář řízenou lidmi, kteří vidí jen zisk a politická stránka věci je jim lhostejná. Zakázáno bylo také pořádání procesí. Podle kolegia měla účast na poutích v roce 1955 klesající tendenci.¹¹⁵

¹⁰⁹ NPÚ ÚOP Locket, fond 595 – 2.5.1973 (r2)

¹¹⁰ Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří, str. 80

¹¹¹ NA Praha, fond SÚC, karton č.93 - Přehledy trestních věcí proti římskokatolickým duchovním, 15.10.1948

¹¹² NA Praha, fond SÚC, karton č. 7 – Nábož. shromáždění, Velikonoce

¹¹³ NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – zápis z XLVI. schůze rady KNV, konané dne 10.11.1952

¹¹⁴ NA Praha, fond SÚC, karton č. 54 – spis ONV Karlovy Vary 1950-56, Církevně politická zpráva pro radu KNV v Karlových Varech 30. října 1952

¹¹⁵ NA Praha, fond SÚC, karton č.19 – Protokol 15.schůze kolegia dne 25.5.1955; karton č. 21 – Zhodnocení poutí na rok 1955 a návrh na jejich usměrnění v příštím roce, 24.11.1955; NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - Církevně politická zpráva pro radu KNV v Karlových Varech 30. října 1952

Po 2.sv.v. se na Chlumu sv. Maří podařilo uchovat tradici poutí – ty se zde sice z ideologických důvodů postupně utlumovaly, definitivně se ale přestaly konat až v roce 1969.¹¹⁶ V roce 1951 byla pout', dle situační zprávy okresu Sokolov-Kraslice, ještě bez problémů povolena okresním církevním tajemníkem po konzultaci s STB.¹¹⁷ Roku 1952 se na Chlumu konaly poutě dvě – první navštívilo okolo 20 000 a druhou okolo 9 000 poutníků, díky čemuž byl kraj označen za značně religiózní.¹¹⁸ Příprava poutí ze strany církve tak byla bedlivě sledována okresním i krajským církevním tajemníkem.¹¹⁹

Ačkoliv bylo poutní místo na Chlumu označováno především jako poutní místo německého obyvatelstva, v kraji se o něm často diskutovalo. Např. na poradě uspořádané na ONV v Sokolově v květnu 1954, které se zúčastnil okresní, krajský tajemník, zástupce SNB a ONV a další, se usneslo, že bude v den poutě 6.6.1954 uspořádána spartakiáda s plánovaným hostem zasloužilým sportovcem Zátokem a taktéž bude v Sokolově v tu dobu cirkus. Byly tak zajištěny atraktivní konkurenční akce za účelem snížení počtu obyvatelstva mířícího na pout'.¹²⁰ Téhož roku napsal vedoucí odboru pro církevní věci rady KNV Pavel Zahradka do zprávy pro schůzi kolegia, že na příkladě Chlumu, v kterém bylo v uvedeném roce o tři poutě více než jindy, je vidět, že Vatikán nespí a někteří kněží ho stále poslouchají.¹²¹ V roce 1955 byla jako protiakce k chlumské pouti ve dnech 22.5. a 29.5. uspořádána nejprve okresní spartakiáda v Sokolově a poté krajská spartakiáda v Karlových Varech, což se dle zprávy osvědčilo – na pout' dorazilo 8 000 osob, tedy méně jak v předchozích letech. Mimo jiné na pout' dorazil malý počet dětí a mládeže, jelikož byli odlákáni konkurenčními akcemi, což dle spisu ukazuje, že mladí chodili na poutě spíše proto, že se jednalo o velké události, spíše než z náboženských důvodů. Účastníci byli navíc povětšinou německé národnosti, či z jiných krajů – hlavně z ústeckého a plzeňského. Jako negativní bylo hodnoceno umístění stánků, které stály před kostelem a lákaly tak věřící k bohoslužbám, což mělo být napraveno při další pouti toho roku, 21. srpna. Jako protiakce k této pouti byly zvoleny obyvatelstvem oblíbené mistrovské zápasy v kopané v Sokolově i okolních obcích. Díky kopané se snížil počet poutníků na 3 000 - 3 500 (oproti 8 000 z květnové poutě) a proto se odbor pro věci církevní rady KNV shodl, že v roce 1956 uspořádá v den pouti motocyklové závody.

¹¹⁶ Vlasák, Vladimír: Dějiny obce Chlum sv. Maří, str. 32

¹¹⁷ NA Praha, fond SÚC, karton č. 10 – Situační zpráva okresu Sokolov-Kraslice

¹¹⁸ NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - Církevně politická zpráva pro radu KNV v Karlových Varech 30. října 1952

¹¹⁹ NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zprávy kraje za měsíc únor 1954

¹²⁰ NA Praha, fond SÚC, karton č.30 – zpráva ze služební cesty dne 28.-30. května 1954 do kraje K.Vary

¹²¹ NA Praha, fond SÚC, karton č. 17 – Zpráva o metodách práce církevních tajemníků..., pro 27.schůzi kolegia, 28.10.1954, str. 5

Odsunutí prodejních stánků, protiakce a výběr vhodného kněží, jehož kázání by byla pokroková, budovatelská a s mírovým obsahem, se tak ukázalo jako velmi vhodný prostředek snižování počtu návštěvníků poutí.¹²²

V roce 1956 byla ovšem na pouti účast opět výrazně vyšší – okolo 15 000 návštěvníků, což bylo připisováno hezkému počasí, ale i možnosti využití autobusů ČSAD. Na pout' dorazilo okolo dvaceti autobusů namísto třech v loňském roce. Situační zpráva dodává, že se jednalo převážně o starousedlíky z kraje ctící náboženské tradice, horníky, ale i děti a mládež – ve všech případech šlo ale hlavně o osoby německé národnosti. Dostavilo se také 10 německých řeholnic.¹²³ Ještě v roce 1958 proběhla na Chlumu pout', která byla, dle zápisu kronikáře, hojně propagována ONV i MNV (což odporuje zápisům o poutích z předešlých let, v kterých se píše, že ONV ani MNV propagovat poutě nadále nebude) a z toho důvodu byla návštěvnost velká (cca. 12 000 návštěvníků i z NDR). Na pouti byl pronesen mírový projev, a to i v němčině, což vedlo k „všeobecné spokojenosti“. Návštěvníci německé národnosti byli „*mile překvapeni tímto novým soužitím Čechů s Němci*.“ Pout' tedy byla zároveň i úspěšnou politickou akcí.¹²⁴

3.2.7. Poutní areál na Chlumu sv. Maří a jeho osud po utlumení původních funkcí

Areál poutního kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Maří Magdalény tedy postupně ztrácel své původní funkce – poutě byly postupně utlumovány, po perzekuci řádu ale ztratila svůj původní účel i budova proboštství – v té původně sídlil probošt a kaplani, kteří odsud spravovali rozlehlou oblast. V budově se nacházelo asi 2x12 obytných místností, probošt měl svou přijímací místnost, soukromou místnost, ale i soukromý oltář. Svou místnost měl také každý z cca. sedmi kaplanů. Dále se zde nacházela kuchyň a jídelna, bydlela zde kuchařka s rodinou, kočí a správce statku. Ve zbylých místnostech byli ubytováváni kněží, kteří přicházeli s poutěmi. Přilehlá budova současné fary (probošt již nemůže sídlit v proboštství z důvodu špatného stavu budovy) byla původně budovou pro zaměstnance – kostelníka, zvoníka, hrobaře apod.¹²⁵

V roce 1958 jmenoval MNV kolektiv pro zřízení muzea v místnostech proboštství. S pracemi a shromažďováním exponátů pro muzeum se v té době již započalo. V jedné místnosti muzea byly umístěny historické památky Chlumu, v dalších pak umělecké památky z Chebska a lidové umění z chlumského okolí. Toto muzeum bylo zřízeno ve 2. poschodí budovy proboštství. Při muzeu byl založen vlastivědný kroužek, který svou činnost zahájil 25.

¹²² NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zpráva za měsíc květen 1955; karton č. 41 - situační zpráva za měsíc srpen 1955

¹²³ NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zpráva za měsíc květen 1956

¹²⁴ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 122

¹²⁵ Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem, www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/368850

května 1958, tedy v době výše zmíněné poutě. Muzeum bylo otevřeno jakožto „vlastivědná síň“ a první den poutě ji, dle kroniky, navštívilo asi 2000 lidí. Od června do srpna roku 1958 pak tuto síň navštívilo okolo 2500 osob, nejen z řad široké veřejnosti, ale i znalců umění.¹²⁶

Zajímavé ale je, že ačkoliv je v obecní kronice činnost muzea hodnocena kladně, jiný zdroj popisuje iniciativu vlastivědného kroužku, v čele s Pavlem Stříbrným (poté ředitelem městského muzea ve Fr. Lázních) a ThDr. Petrem Metodějem Habáněm, jako neúspěšnou. Uvádí sice, že se muzeu povedlo získat mnoho cenných exponátů, mimo jiné značné množství figurálních plastik ze zrušených kostelů ve Slavkovském lese a mohlo se tak stát unikátní ukázkou církevní plastiky severozápadního pohraničí. ONV v Sokolově však s muzejní iniciativou nesouhlasilo, jelikož zvyšovala nežádoucí atraktivitu poutního místa. Tato aktivita tak údajně skončila koncem 60. let.¹²⁷

Muzeum mělo také překvapit turisty, zejména hosty lázeňského trojúhelníku, kteří sem hojně jezdili přitahováni historickou i uměleckou stránkou Chlumu, ale také pověstí o loupežnících a kostech, které zde dle legendy zbyly z jejich obětí.¹²⁸ Zápis v kronice upozorňuje, že na Chlumu není žádné ubytovací zařízení a návštěvníci i poutníci tak nemají kde přenocovat, což turistickému ruchu nepřidává.¹²⁹

V roce 1959 už byla návštěvnost poutě podstatně menší, což si kronikář odůvodňuje špatným počasím, malou propagací a uvádí také možnost, že bylo početné německé obyvatelstvo opatrné, aby návštěvou pouti nebylo spojováno s revanšistickým sjezdem, který se tou dobou konal ve Vídni. Z toho důvodu podle něj nevyjely ani autobusy s poutníky. Přes klidný průběh pouti byly prý rozšiřovány lživé zprávy o rvačkách, vyvěšování vlajek s hákovým křížem a následném zatýkání¹³⁰

Získané prameny ovšem hovoří jasně, cílem státu bylo snižovat návštěvnost poutí: „*Vypracujeme plán zajištění nejdůležitějších poutí tak, aby nerostl počet poutníků*“¹³¹ Podle některých názorů se věřící uchýlovali do kostela a na poutě hlavně v místech, kde nefungovali dobře JZD nebo zde docházelo k jiným hospodářským problémům a tiše zde pak protestovali proti režimu.¹³²

¹²⁶ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 110, 112-114, 122, 130

¹²⁷ Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří, str. 80

¹²⁸ tuto pověst proslavilo nejvíce dílo „Die Räuber von Maria Culm“ J. Kuny z K. Varů, které dostalo i podobu divadelní hry. Kostí umístěné v kostnici byly ve skutečnosti vykopány z místního hřbitova, který byl zrušen (viz. Sádlo – historická studie Kostel na Chlumu sv. Maří)

¹²⁹ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 122

¹³⁰ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 153

¹³¹ NA, SÚC, karton č. 2, Pracovní úkoly na 1.čtvrtletí 1956, 19.12.1955

¹³² NA, SÚC, karton č. 2, Zpráva o situaci a aplikaci projevů s. Zápotockého a Širokého na naší cirk.politickou práci, 26.9.1953

Kromě utlumujících se poutí, či krátkodobě zřízeného muzea byl poutní areál na přelomu 50. a 60. let využíván různě – fara byla dočasně přemístěna do budovy probošství spolu s provizorní kaplí, jelikož se místo ní nacházely soukromé byty. Z korespondence týkající se vyklízení a demolice kostela v Habartově také vyplývá, že jeho inventář měl být převezen a uskladněn v probošství. V dopise z roku 1951 se ale uvádí, že místnosti k tomu určené využívalo naposledy horské pastevní družstvo a je tedy nutné je vyčistit a opravit.¹³³

Jednu střechu zde také určitý čas sdílel duchovní správce s ubytovanými brigádníky pracujícími na stavbě elektrárny v Tisové, či dělníky opravujícími kostel. „*Jejich primitivní a vandalské počínání v historické budově bylo příčinou neustálých komplikací vzájemného soužití a nejedné stížnosti duchovního správce jak místnímu MNV, tak jeho prostřednictvím i ONV v Sokolově a tehdejšímu KNV v Karlových Varech.*“¹³⁴

Tyto stížnosti byly pravděpodobně vyslyšeny, jelikož 11.9.1957 se na Chlumu sv. Maří sešla komise, která řešila právě škody způsobené ubytováním zaměstnanců národního podniku Elektrostroj Tisová. Schůze se zúčastnil zástupce Elektrostroje, tajemník MNV a dva členové výboru, místní farář, dále zástupce z KNV a Městského muzea. Komise shledala, že dělníci poškodili slohová kamna z roku 1805, dva okenní rámy, způsobili značný nepořádek a navíc zavedli vodovod do chodby, díky čemuž výrazně zvlhla podlaha. Bylo jim proto uloženo vyklidit historický sál, opravit okna, kamna, upravit vedení vodovodu a na místo umístit stráž, která by dbala na pořádek v ubytovně. A navíc zaplatit dlužné nájemné.¹³⁵

Podle zápisu v obecní kronice bylo v roce 1958 schváleno zřízení dětského domova v 1. poschodí probošství. Jeho kanceláře měly být umístěny ve třech místnostech ve 2. patře, v němž se nacházel i byt duchovního. Taktéž se v budově nacházela dočasná pink-ponková místnost pro členy Pionýra a Sokola¹³⁶

Z roku 1964 pochází dopis psaný panem Habáněm, ve kterém dr. Pavlíkovou z Krajského památkového střediska v Plzni upozorňuje na to, že státní statek „*který, jak známo, nechá zpustnout své budovy*“ projevil zájem o uskladňování obilí v 1. poschodí probošství, což je spojeno s rizikem např. zvýšeného výskytu myší v objektu, ale hlavně s poškozením, v tomto případě zejména schodů, kterými bude obilí dopravováno, ale i oken či cenné štukatury. Uvádí, že v areálu se nachází i sklad CO, který také přináší jisté poškození objektu, které je ovšem vždy ponecháno svému osudu. Připomíná, že předseda odboru školství a kultury v Sokolově vyjádřil jasně, že objekt nemá být používán k jiným, než kulturním účelům, ale

¹³³ Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří, str. 79; SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – dopis pro Knížecí arcibiskupskou konzistoř, 2.1.1951

¹³⁴ Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří, str. 79, citace tamtéž

¹³⁵ NPÚ ÚOP Locket, fond 595 – Komise na Chlumu sv. Maří dne 11.září 1957 (e)

¹³⁶ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945 str. 112-115

toto rozhodnutí není důsledně dodržováno a prosí proto o rychlé vyjádření k tématu.¹³⁷ V odpovědi na tento dopis stálo pouze, že tajemník KNV není o této iniciativě informován, vyjádření o uskladňování obilí se administrátor nedočkal.¹³⁸ Nutno podotknout, že tato odpověď trvala dr. Pavlíkové téměř pět měsíců.

S Chludem sv. Maří jsou také spjaty některé význačné církevní osobnosti. Po válce se zde vystřídalo několik křížovnických proboštů - do roku 1946 zde působil Jan Nepomuk Sailer, který byl ovšem odsunut a vystřídán Bohumírem Rákosníkem, O.Cr. Ten byl již po roce nahrazen administrátorem Františkem Ladislavem Kučerou, O.Cr., který zde působil do roku 1951. Následující administrátory spojovala, podle nalezených archiválií, určitá „nepokrokovost“. O Karlu Brabcovi O.Cr. se v nalezených archiváliích dozvídáme např. to, že dne 8.5.1955 nepřečetl věřícím pastýřský list ordinářů k 10.výročí, díky čemuž byl záhy označen za přívržence Vatikánu a náboženského fanatika snažícího získat na svou stranu věřící, kteří neměli výhradně kladný vztah k státnímu zřízení. Navíc neprojevoval dostatečnou snahu získat německé věřící ke spolupráci s komunistickým režimem a narušoval duchovní jednotu v kraji i snahy o pomoc duchovních při žních. Kapitulní konzistoř byla proto žádána o jeho rychlou výměnu, což se také v roce 1956 stalo.¹³⁹ V únoru 1956 na něj byl totiž vypracován kádrový posudek, v kterém se objevují obvinění typu „vyhýbá se budovatelským úkolům“, „je oddaným sluhou Vatikánu“, ale např. i to, že vyhledává společnost žen a alkoholu.¹⁴⁰

V následujících letech se duchovní správy na Chlumu ujali dominikánští duchovní. Od roku 1957 do roku 1972 to byl ThDr. Petr Metoděj Habáň, O.P., o kterém bylo již výše pojednáno, a krátce také ThLic. Dominik Jaroslav Duka, O.P. Ten byl v červnu 1970 vysvěcen na kněze a 7.1.1972 složil slavné sliby dominikánského řádu. Duchovní správu poté vykonával právě v pohraničních oblastech pražské arcidiecéze (Chlum sv. Maří, Jáchymov, Nové Mitrovice), pod kterou spadala větší část Karlovarského kraje (okresy Karlovy Vary, Sokolov, Kraslice, Aš, Cheb, Toužim, Mariánské lázně) a to od roku 1970 až do roku 1975, kdy mu byl odňat „státní souhlas k duchovní správě“.¹⁴¹

Pod dominikánskou správou bylo na Chlumu sv. Maří zřízeno jejich tajné formační středisko. Podle pana Kopejska se jednalo o ilegální noviciát, jehož existence „praskla“

¹³⁷ NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 17.8.1964 (j1)

¹³⁸ NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 22.1.1965 (j)

¹³⁹ NA Praha, fond SÚC, karton č.30 – situační zpráva za měsíc květen 1955; karton č.41 – situační zpráva za měsíc srpen 1955; Buben, Milan: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl, Řády rytířské a křížovníci. 1. vyd. Praha: Libri, 2002; str.

¹⁴⁰ NA Praha, fond SÚC (dodatky), karton č. 192 – kádrová charakteristika duchovních: Brabec Karel, 9.2.1956

¹⁴¹ <http://krizovnici.eu/>; <http://www.dominikduka.cz/zivotopis/>; NA Praha, fond SÚC, karton č. 17 – Zpráva o metodách práce církevních tajemníků.., pro 27.schůzi kolegia, 28.10.1954, str. 2

v posledních letech působení p. Habáně.¹⁴² V roce 1975 nastoupil na místo administrátora Jiří Kopejsko, O.Cr., který zde působil až do roku 2001 a mezi lety 2001-2011 byl velmistrem křížovnického řádu.¹⁴³

3.3. Od roku 1989 do současnosti

Listopadový převrat 1989 se na Chlumu projevil zejména zrušením MNV a obnovením Obecního úřadu, změnou názvu obce zpět z Chlumu nad Ohří na Chlum sv. Maří a také obnovou tradičních poutí.¹⁴⁴ V roce 2011 byla dokončena rekonstrukce kostela – jeho průčelí, fary a také fresek od Jana Jakuba Stevense. Rekonstrukce jejich původního stavu ale již nebyla možná, v minulosti byly, jak již bylo řečeno, poškozeny masivním zatékáním, ale také několikrát necitlivě přemalovány (1877,1936). V rámci průzkumu a restaurování fresek v rámci oprav bylo zjištěno, že malby byly vytvořeny metodou al secco, tedy temperami na zaschlé omítce. Původní fresky se dochovaly v kopuli a na klenbě hlavní lodi, jen malé části jsou ale zachovány v původním stavu - většinou byly přemalovány, či vlivem zatékání zůstaly pouze siluety původní malby, zbytky stínů a podkladových barev. Zrestaurována byla také část ambitů a oltáře v jednotlivých kaplích. Tato obnova byla zrealizována díky financím z Norských fondů, Ministerstva kultury, ale i řádu křížovníků samotného. Významný podíl na obnově areálu měly také organizace Česko-německý fond budoucnosti, Förderverein-Wallfahrtskirche-Maria Kulm a Initiative der Freunde und Förderer von Maria Kulm.

Nutno podotknout, že oprava, která trvala dva roky a stála cca. 21,7 milionu korun byla bohužel firmou Pegisan s.r.o. provedena značně nekvalitně a v současné době je nutná další oprava kostela a jeho ambitů, což dokládá i přiložená fotografická příloha.¹⁴⁵

4. Závěr

Vztah komunistického režimu k památkám obecně jistě nebyl negativní - vyzdvihována byla jejich kulturní hodnota, určité „zhmotnění“ minulosti s důrazem na vzpomínání „budovatelů“ státu, budování národní hrdosti a hlubšího cítění k socialistické vlasti u občanů. Památky se tak mohly v rukách komunistické ideologie stát prostředky propagandy – na vhodných výkladech průvodců na hradech a zámcích mohl být např. ukazován feudalismus

¹⁴² <http://krizovnici.eu/>; Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem
(www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/368850)

¹⁴³ Buben, Milan: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl, Řády rytířské a křížovníci. 1. vyd. Praha: Libri, 2002; str.143

¹⁴⁴ Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945, str. 414

¹⁴⁵ <http://www.propamatky.info/>; Prokop, V., Smola, L.: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří, str. 5

jako vykořisťovatelská epocha. K propagandě mohly být využity i opravy církevních objektů, zejména kostelů, které pak měly sloužit jako ilustrace svobody vyznání v Československu a péče státu o kostely i věřící. Zejména v 60. letech také stát opravoval hlavně velké, reprezentativní budovy, které byly „na očích“. Vhodné opravy kostelů zároveň působily kladně na kněží i věřící, vedly k zmírňování jejich reakce proti státu a připravovaly půdu ke spolupráci na budování socialistické vlasti. Neopravováním používaných kostelů by stát pouze dráždil občany k nespokojenosti, v pohraničních oblastech se navíc ruiny církevních objektů, případně jejich demolice, mohly stát špatnou vizitkou komunistického režimu samotného.

Stát se tedy památkami, i těmi církevními, zabýval a v určité míře do nich investoval. Problémem památkové péče ve sledovaném období byl ale obrovský fond, nabytý zejména pozemkovými reformami, konfiskací majetku odsunutých Němců a Maďarů, ale i zábořem nemovitostí patřících řádům, na jehož údržbu a opravy neměl stát dostatek finančních prostředků. Na vině byly jistě také nejednoznačně vymezené kompetence jednotlivých státních orgánů památkovou péčí pověřených, špatná komunikace mezi správními a odbornými složkami, složitá administrativa, či k výkonu této činnosti nekvalifikovaní pracovníci (např. na jednotlivých národních výborech). Na stavu památek se podepsala také nedbalost, nevhodné úpravy památek a jejich okolí, či obcházení zákonů a předpisů ze stran jednotlivých MNV, které s církevními památkami často nakládaly dle svého uvážení a bez potřebného povolení. Památky byly také mnohdy nevhodně využívány – z církevních budov se stávaly bytové jednotky, kanceláře pro státní správu, skladiště, seníky, v lepším případě muzea či školy. Budovy byly poskytovány JZD, Strojním a traktorovým stanicím, státním lesům, pro potřeby rudného průmyslu apod.

Názory na církevní památky ale nebyly vždy jednotné – objevovaly se názory, které se stavěly proti jakémukoliv zvyšování atraktivity kostelů a zkrášlování objektů považovaly za rozpor s církevní politikou státu, která měla sledovat útlum náboženských obřadů, zejména poutí. Tato snaha státu pak byla dobře viditelná na případě poutního areálu Chlumu sv. Maří. V souvislosti s ním byly nalezeny četné záznamy vypovídající o státních praktikách utlumování poutí - mezi nejoblíbenější patřil výběr vhodných kazatelů, ale především pořádání souběžných akcí většího rozměru ve spolupráci s Ministerstvem kultury (kulturní a sportovní akce).

Z archivních pramenů vyvstal obraz poutního areálu jakožto značně problematického místa, spojeného s nežádoucí církevní aktivitou a velkými církevními osobnostmi, které vynakládaly značné úsilí na jeho obnovu. Jeho špatný stav byl z velké části zapříčiněn hlavně dlouhodobým zatékáním způsobeným nevyhovujícím stavem střech, které byly sice ve sledovaném období několikrát opravovány, vždy ale pouze nedostatečně, či nekvalitně. Problematický zde byl také převod majetku na stát, který měla po perzekuci řádů ve správě

Náboženská matice - ta ale nemohla najít jiný státní orgán, který by si areál vzal do své správy.

Chlum sv. Maří byl nepochybně také místem s bohatým církevním životem, spjatým s tradicemi, což se komunistická strana snažila „napravit“ a cíl, který sledovala rozhodně netkvěl ve zvyšování atraktivity tohoto areálu pro věřící a návštěvníky, což dokládá např. i zákaz činnosti místního muzea a všemožné utlumování poutí. Na jeho aktuálním stavu mají svůj podíl jistě i složité a dlouhotrvající administrativní postupy spjaté s opravami a z toho plynoucí nulová flexibilita při potřebě akutních oprav. Zmiňována byla také nedostatečná stavební kapacita okresu a z toho plynoucí odsouvání oprav komunálními podniky. Jak se ukázalo, dostatečná znalost hodnoty areálu a pozornost věnovaná stavu areálu ze strany orgánů státní památkové péče také nebyla vždy samozřejmostí. Problematické byly i plány na využití budovy proboštství do budoucna, které ale nejsou jasné ani v současnosti – při dostatku finančních prostředků by zde mohlo být vybudována ubytovací kapacita pro poutníky, ale i např. dům s pečovatelskou službou.

Téma památkové péče ve sledovaném období, především tedy na církevních památkách, považuji za velmi nosné téma, jelikož se jedná o nedávnou historickou kapitolu naší země, s jejímiž přímými následky se v našich životech běžně setkáváme. V poutních místech spatřuji cenná historická místa, která často formovala ráz české krajiny a jsou s ní proto neodlučitelně spjata. Místa, na která se lidé vracejí z různých důvodů – někteří z náboženských, někteří ze zájmu o, často velmi cennou, architektonickou stránku objektů a někteří třeba „jen“ jelikož zde pociťují určitý *genius loci*. Domnívám se, že by si téma památkové péče na církevních objektech v období komunistického režimu, a stejně tak problematika dalšího využití budovy proboštství na Chlumu sv. Maří, zasloužilo větší pozornost - nejen ze strany badatelů, ale hlavně veřejnosti. To jsou hlavní důvody, díky kterým považuji výzkum těchto témat za smysluplný a chci se mu dále věnovat, mimo jiné ve výše zmíněné diplomové práci.

Seznam zkratk

CK – cestovní kancelář

CO – civilní obrana

ČSAD - Československá státní automobilová doprava

JZD – jednotné zemědělské družstvo

KCT – krajský církevní tajemník

KNV – krajský národní výbor

KPOM – Klub přátel okresního muzea

KSČ - Komunistická strana Československa

KSSPPOP - Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody

MK ČSR – Ministerstvo kultury Československé republiky

MLK – místní lidová knihovna
MNV – místní národní výbor
NA – Národní archiv
NDR - Německá demokratická republika
NPÚ – Národní památkový ústav
O.Cr. nebo také O. Crucig. – zkratka za jménem křižovníků
O.P. nebo také OP - Ordo praedicatorum, zkratka za jménem dominikánů
OCT – okresní církevní tajemník
ONV – okresní národní výbor
OŠK – Odbor školství a kultury
PM – Panna Marie
SNB - Sbor národní bezpečnosti
SPS - Státní památková správa
STB – Státní bezpečnost
SÚC – Státní úřad pro věci církevní
SÚPPOP - Státní ústav památkové péče a ochrany přírody
ÚNS - Ústavodárné Národní shromáždění
ÚOP – územní odborné pracoviště
ÚV – ústřední výbor

Seznam použité literatury

Bartoš, Josef, Chobot, Karel: Úvod do archivnictví pro historiky. 3., přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000

Bělohlávek, Václav; Hradec, Josef. Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou. Praha: Řád českých křižovníků, 1930

Bradáč, Petr: Financování církví v českých zemích ve 20. století, Revue církevního práva, ročník XIII, č. 37, Společnost pro církevní právo, Praha 2007 (str. 79-131)

Brtek, J.: Pokus o zřízení muzea v Chlumu sv. Maří. Zpravodaj KPOM v Sokolově 4/91, (s. 78-82),

Buben, Milan: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl, Řády rytířské a křižovníci. 1. vyd. Praha: Libri, 2002

Čapek, Rudolf, ed. Maria-Kulm: Eine geschichtliche Darstellung des weltberühmten Wallfahrtsortes nebst Beschreibung der Sehenswürdigkeiten, einer Wallfahrtsandacht u. a. Karlsbad: Selbstverlag, 1926

Dörffel, F.: St. Maria Culm, Das ist: Gründliche Historia des Wunder-Bildnuß und Kirchen S. Mariae zu Culm, 1651

Hájek, Bukačová: Příběh drobných památek (Od nezájmu až k fascinaci), vyd. Jaroslav Barta, Studio JB 2001

Hradec, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu. Od Karlova mostu 6, 1933, č. 2-4 (s. 63-69)

Hroch, Miroslav a kol.: Úvod do studia dějepisu. 1. vyd. Praha: SPN, 1985. 304 s. Učebnice pro vysoké školy

Chenaux, Philippe: Katolická církev a komunismus v Evropě (1917-1989): od Lenina k Janu Pavlu II., Praha: Rybka, 2012

Kaplan, Karel. Proměny české společnosti (1948-1960), Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012

Maria Kulm, Verlag Schnell und Steiner GMBH Regensburg, 2. Vydání 1997

Mikulec, Jiří: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, Grada Publishing, Praha 2013

Naňková Věra: Barokní architektura v západních Čechách, Umění, roč. 28 (1980) s. 22-55

Novotný, M.: Legislativní vývoj v památkové péči po roce 1989, In Zprávy památkové péče 3, 2006

Rokyta, Hugo, ed.: Památková péče 1945-1970: Sborník statí o úkolech a výsledcích st. památkové péče v letech 1945-1970 v oblasti dnešní České socialist. republiky a příspěvky zahr. představitelů památkové péče. Praha: St. ústav památkové péče a ochrany přírody, 1973. xvii

Prokop, V., Smola, L.: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu Svaté Maří, časopis Sokolovsko č.3/2012, vydává MAS Sokolovsko, o. p. s

Radouchová, Jaroslava: Československý stát a katolická církev po únoru 1948. Revue dějin socialismu 9, 1969, 1: 37–62

Rataj, Jan a Houda, Přemysl: Československo v proměnách komunistického režimu. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010

Royt, Jan: Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století. 2., dopl. a přeprac. vyd. Praha: Karolinum, 2011

Řehořová, Martina. Lidová demokracie 1986-1992 : transformace deníku politické strany v období zásadních politických změn. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2008. 28 s. Pražské sociálně vědní studie. Mediální řada, MED-014. ISSN 1801-5999

Sádlo, Vojtěch: Kostel na Chlumu sv. Maří, Zprávy památkové péče, roč. 13 (1953), str. 225-238

Šimek, E.: Chebsko v staré době, Masarykova universita, Brno 1955, str. 231-232

Vlasák, Vladimír. Dějiny obce Chlum Svaté Maří, vydala obec Chlum Svaté Maří, Chlum Svaté Maří 2005

Vlček, Vojtěch: Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948-1964. 1. vyd. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004

Seznam internetových zdrojů:

badatelna.eu/fond/1910 – Informace o fondu: I. Vývoj původce

Český rozhlas – rozhovor s J.Kopejskem

(www.rozhlas.cz/nabozenstvi/prameny_proudy/_zprava/368850)

<http://badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1922&zaznamId=338264> – archivní pomůcka č. 1027 k fondu SPS 1946-64

<http://www.dominikduka.cz/zivotopis/>

http://www.klastervyssibrod.cz/_d/Historie-cirkevniho-majetku.pdf

<http://www.npu.cz/zakon-o-statni-pamatkove-peci/>

<http://www.propamatky.info/cs/zpravodajstvi/karlovarsky-kraj/opravene-pamatky/v-chlumu-sv-mari-otevrel-i-po-rekonstrukci-klasterni-kostel/175/>

<http://www.virtualtravel.cz/chlum-svate-mari/poutni-kostel-sv-mari/kamenny-oltar.html>

<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/prazské-nakladatelství-v-polacka.html>

http://www.suas.cz/uploads/170308520252f8707ccef1_SUBibliografie_okresu_Sokolov.rtf

www.krizovnici.eu/cz/o-radu/historie-a-vyvoj-radu

Seznam pramenů

Kronika obce Chlum sv. Maří od roku 1945

NA Praha, fond SPS, karton č. 47 – Plán hlavních technických úkolů Národní kulturní komise v Praze, tamtéž
Úkoly a metody preventivní ochrany památek

NA Praha, fond SPS, karton č. 47, Úkoly a metody preventivní ochrany památek, cit. ze str. 2

NA Praha, fond SPS, karton č.61 – Správa budov (údržba), kulturní památky do služeb lidu

NA Praha, fond SPS, karton č.636 – „Je třeba řádně zajistit zabavený kulturní majetek“, Svobodné noviny
29.1.1948

NA Praha, fond SPS, karton č.729 – Zásady nové organizace plánování a financování, prosinec 1955

NA Praha, fond SÚC (dodatky), karton č. 192 – kádrová charakteristika duchovních: Brabec Karel, 9.2.1956

NA Praha, fond SÚC, karton č. 93 - Přehledy trestních věcí proti římskokatolickým duchovním, 15.10.1948

NA Praha, fond SÚC, karton č. 10 – Situační zpráva okresu Sokolov-Kraslice

NA Praha, fond SÚC, karton č. 17 – Zpráva o metodách práce církevních tajemníků., pro 27.schůzi kolegia,
28.10.1954, str. 2

NA Praha, fond SÚC, karton č. 18 – Opravy církevních objektů v roce 1953, pro poradu kolegia, 29.1.1954

NA Praha, fond SÚC, karton č. 19 – návrh pro kolegium č. 14, 30.4.1955

NA Praha, fond SÚC, karton č. 2 - Stručné zhodnocení práce na úseku církevně-politickém v roce 1955, str. 3

NA Praha, fond SÚC, karton č. 2 - zápis č.3 – schůze ve Státním úřadě pro věci církevní

NA Praha, fond SÚC, karton č. 28 - spis Dispozice s církevním majetkem, závady, 23.5.195

NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - Církevně politická zpráva pro radu KNV v Karlových Varech 30. října 1952

NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - návrh reorganizace církevně politické práce v kraji 5.5.1956

NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 – situační zpráva kraje za měsíc únor 1954

NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 – situační zpráva za měsíc květen 1954

NA Praha, fond SÚC, karton č. 54 – spis ONV Karlovy Vary 1950-56, Církevně politická zpráva pro radu KNV
v Karlových Varech 30. října 1952

NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 50, str. 11

NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 61, Akce „B“ 1953

NA Praha, fond SÚC, karton č. 6, sign. 64 - Zprávy o událostech církevně-politického rázu, Úprava prací
v interiérech kostelů 9.2.1953

NA Praha, fond SÚC, karton č. 7 – Nábož. shromáždění, Velikonoce

NA Praha, fond SÚC, karton č. 82 – Zpráva o likvidaci mužských řádů

NA Praha, fond SÚC, karton č.108 – článek „Republika pečuje o kostely“, Právo, 25.1.1951; článek „Stát se
vzorně stará o opravy církevních budov“, Lidová demokracie 27.1.1951

NA Praha, fond SÚC, karton č.17 – O prověřce církevní politiky v kraji Karlovy Vary ve dnech 18.-23.října
1954, str. 3

NA Praha, fond SÚC, karton č.18 – Perspektivní plán dispozic s církevními objekty v pohraničních krajích,
26.2.1955

NA Praha, fond SÚC, karton č.19 – Protokol 15.schůze kolegia dne 25.5.1955

NA Praha, fond SÚC karton č. 21 – Zhodnocení poutí na rok 1955 a návrh na jejich usměrnění v příštím roce, 24.11.1955

NA Praha, fond SÚC, karton č. 41 - Církevně politická zpráva pro radu KNV v Karlových Varech 30. října 1952

NA Praha, fond SÚC, karton č.19 – these pro poradu KCT, 1955

NA Praha, fond SÚC, karton č.2, str. 1,2;

NA Praha, fond SÚC, karton č. 28 - Návrh na další dispozice s některými církevními objekty v pohraničních okresech, 24.1.1956

NA Praha, fond SÚC, karton č.30 – situační zpráva za měsíc květen 1955;

NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zpráva za měsíc srpen 1955;

NA Praha, fond SÚC, karton č.30 – zpráva ze služební cesty dne 28.-30. května 1954 do kraje K.Vary

NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zpráva za měsíc květen 1955; karton č. 41 - situační zpráva za měsíc srpen 1955

NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zpráva za měsíc květen 1956

NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – situační zprávy kraje za měsíc únor 1954

NA Praha, fond SÚC, karton č.41 – zápis z XLVI. schůze rady KNV, konané dne 10.11.1952

NA, SÚC, karton č. 2 - Pracovní úkoly na 1.čtvrtletí 1956, 19.12.1955

NA, SÚC, karton č. 2 - Zpráva o situaci a aplikaci projevů s. Zápotockého a Širokého na naší cirk.politickou práci, 26.9.1953

NPÚ ÚOP Loket, Chlum sv. Maří, 595 – Areál kostela Nanebevzetí Panny Marie s klášteřem křižovníků, Katolické noviny – „Z historie poutního místa Chlumu sv.Maří“ 1950

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 16.5.1973 (r)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 17.8.1964 (j1)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - 2.5.1973 (r2)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - 2.5.1973 (r2)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 2.5.1973 (r2)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – 22.1.1965 (j)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – dopis KSSPPOP v Plzni 18.8.1961(e2); tamtéž – 1.9.1961 (e); tamtéž 7.6.1972 (A-), citace zde

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – Výměr, 29.4.1949

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – dopis z 25.4.1949

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – Proboštsví řádu Křižovníků s červenou hvězdou

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – Dopis pro proboštský farní úřad na Chlumu (ř), 22.5.1973

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – dopis pro Dr. Pavlíkovou 11.5.1973, Plzeň (r1);

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - dopis pro Dr. Pavlíkovou, 11.2.1972 (ř1)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – Vyjádření k návrhu na oltář, 5.11.1971 (o)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – dopis pro Krajské středisko památkové péče Plzeň (n)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – Komise na Chlumu sv. Maří dne 11.září 1957 (e)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - korespondence o rekonstrukci krytiny: z 11.4. 1979 (t2), 26.4.1979 (t), 26.2.1980 (ř1), 19.3.1980 (ř)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595- dohoda o opravách soch kamenných a dřevěných (w)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595, dekret pro MNV (e7) 15.6.1967, Plzeň

NPÚ ÚOP Loket, fond 595, dopis pro Dr. Pavlíkovou, 11.2.1972 (ř1)

NPÚ ÚOP Loket, fond 595, dopis pro KSSPPOP v Plzni (e1) 11.8.1971;

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – Vyjádření k pozlacení věží 18.11.1958, K. Vary

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 – Vyjádření k návrhu na zasklení oken (m), 20.8.1971

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - dopis pro místopředsedu J.Wiendla, 2.5.1973, Sokolov

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - dopis pro Dr. Pavlíkovou, 9.5.1961, Chlum n. Ohří

NPÚ ÚOP Loket, fond 595 - žádost Kapitulní konzistoře v Praze pro Dr. Pavlíkovou (Ae), 16.5.1961

SOA Sokolov, fond č. 73 MNV Chlum sv. Maří 1945-77, inv.č. 356 Ochrana kulturních památek – všeobecně, 1949-1952, Památková údržba – pokyny pro provádění (8.9.1951)

SOA Sokolov, fond Farní úřad Chlum sv. M., karton č. 60 (1945-50), Dr. Vojtěch Sádlo – historická studie

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – dopis č.j. 13./48., 9.1.1948

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – faktura 25.10.1949; potvrzení 8.7.1949; potvrzení 18.6.1949

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – korespondence týkající se oprav střech, od 10.3.1951 do 14.6.1951

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – korespondence týkající se opravy římsy, 14.6.1951-22.11.1951

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – Přehled oprav provedených v roce 1949 v Chlumu sv. Maří, 26.1.1950

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 59 – zápis, 11.11.1949

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum Sv. M., karton č. 60, cirk. koresy 48/50 – 24.1.1949

SOA Sokolov, fond FÚ Chlum sv. Maří, karton č. 59 – dopis pro Knížecí arcibiskupskou konzistoř, 2.1.1951

Kostel Nanebevzetí Panny Marie a sv. Maří Magdalény 1975 a 2014

Budova probošství 1991 a 2014

Stropy v probošství 1994 a 2014 (stejná místnost)

Místnost v budově probošství 1995 a 2014

Ambity 1975 a 2014

Fotografická příloha – CD¹⁴⁶

1. Průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Maří Magdalény, 1963
2. Průčelí, 1966
3. Průčelí, pohled od Obecního úřadu, 1975
4. Průčelí s farou, 1975
5. Ambity, 1975
6. 1. patro v budově probošství, 1975

¹⁴⁶ všechny fotografie s datací jinou než 2014, až na výjimky, pochází z NPÚ ÚOP Loket

7. Ambity, pohled od hl. vstupu, 1975
8. Pohled na budovu probošství z náměstí, 1988
9. Hospodářský dvůr probošství, 1988
10. Fara sloužící jako soukromé byty, 1991
11. Probošství ze zahrady, 1991
12. Budova probošství s kostelem, 1991
13. Štuková výzdoba stropu v budově probošství, 1991
14. Oprava fasády kostela, 1993
15. Kostel před a po opravě v roce 1993
16. Stropy poškozené zatékáním, 1994
17. Stropy poškozené zatékáním, 2014 (stejná místnost)
18. Štukatura a zatékání, 1994
19. Malba a štukatura, 1995
20. Malba a štukatura, 2014
21. Kamna poškozená dělníky (viz. kapitola 3.2.7.), 2014
22. Interiér probošství: spadlé stropy, 2014
23. Bývalý pokoj probošta, 2014
24. Ozdobná mříž a štukatura, 2014
25. Interiér probošství, 2014
26. Původní barokní převét v budově probošství, 2014
27. Hospodářský dvůr probošství, 2014
28. Ambity, 2014
29. Bývalá hřbitovní kaple, 2014
30. Kamenný oltář z roku 1719 v bývalé hřbitovní kapli, 2014¹⁴⁷
31. Sochy apoštolů čekající na opravu, 2014
32. Ambity, aktuální stav, 2014
33. Aktuální stav kostela, 2014
34. Oltář v kapli zemských patronů, 2014
35. Interiér kostela, 2014
36. Interiér kostela – kupole, 2014
37. Oltář se soškou Panny Marie v milostné kapli, 2014
38. Aktuální stav kostela, 2014
39. Aktuální stav probošství, 2014
40. Probošství navazující na kostel, 2014
41. Areál – letecký pohled¹⁴⁸
42. Socha uctívané Panny Marie v barokním rouchu

¹⁴⁷ <http://www.virtualtravel.cz/chlum-svate-mari/poutni-kostel-sv-mari/kamenny-oltar.html>

¹⁴⁸ http://www.zamky-hrady.cz/5/chlum_sv_mari.htm